

УДК 343.9

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
 доктор юридичних наук, професор
*(Харківський національний університет
 внутрішніх справ)*

КАРТОГРАФІЯ РОСІЙСЬКОГО ФАШИЗМУ: КРИМІНОЛОГО-ПСИХОАНАЛІТИЧНА РОЗМІТКА

Постановка проблеми. Розгортання повномасштабної агресії росії проти України остаточно скинуло й без того напівпрозорі, діряві лаштунки, з-за яких дещо сором'язливо, незграбно, недолуго й недоречно прикриваючись антинацистським дискурсом показав своє обличчя новий російський фашизм. Показав, що вже узвичаїлось у советсько-російському топорі, як горлата порожнеча (Д. Галковський), беззмістовний у ціннісно-смысловому плані, як може здатися, дискурсивно-символічний й насильницько-силовий виплеск агресії. Може здатися. Якщо піддатися першому враженню, то виникає навіть спокуса сказати, що це є яскравим експонентом знелюдненості політичних еліт росії. Але мало що було б таким хибним, як вважати, нібито справа виключно у політичному істеблішменті, в одній персоні автократа, довкола якого формується напружено-артикульоване та водночас інтелектуально нище поле захоплення ідеями візантійсько-сивушної величі, барачно-колгоспної стабільності (Л. С. Рубінштейн), сохатого євразійства, що явила світові у другому десятилітті ХХІ сторіччя досить дикий воєнно-фетишизовний, церковно-забобонний покруч, влучна назву якому – «колективний «Уралвагонзавод»». Помилковим є і враження, нібито фашизоїдна атмосфера, стилістика, мотивації, імперський гламур закінчується за межами московської кільцевої автомобільної дороги. Невблаганність реальності засвідчує іншу картину, змушує рахуватися із тією обставиною, що автократія – не стільки причина, скільки закономірний наслідок загальносоціального стану, відповідає йому. Широкоформатне кримінологічне дослідження цього стану – необхідна умова для розробки адекватних стратегій забезпечення національної безпеки нашої держави і суспільства, що об'єктивно приречене (принаймні на більш-менш віддалену

перспективу) балансувати на фронті, в умовах спільного кордону з росією, який усе виразніше набуває рис цивілізаційного порубіжжя.

Певна річ, російська агресія проти України вже тривалий час є об'єктом найпильнішої уваги з боку юристів-криміналістів, кримінологів, соціологів, філософів, мислителів. Варто відзначити низку робіт М. І. Гнатовського, О. М. Банудрки, О. М. Литвинова, О. А. Мартиненка, В. І. Поклада та інших дослідників проблем міжнародної кримінальної відповідальності за вчинені представниками росії злочинів на території України, перехідного правосуддя, засад його кримінологічної ефективності, окремих соціологічних, психологічних детермінант становлення та розвитку недемократичного політичного режиму в росії, факторів його підтримки серед певної частини населення в Україні тощо. Звертають на себе увагу інтелектуальні рефлексії й контрфлексії Д. Л. Бикова, Л. Г. Парфьонова, деяких інших осередків умовного правозахисного руху (а радше руху неприєднання, критичного відмежування) в тій такій росії. Проте фокусованих досліджень феномену сучасного російського фашизму (як феномену кримінального, а тому й об'єкту кримінологічного вивчення) вочевидь бракує. Й досі не запропоновано, хоча б у пунктирному, первинному, вихідному, робочому варіанті картографії детермінаційного комплексу фашизоїдного суспільного стану російського населення.

Наголосимо, що цей стан не є всеохоплюючим та виключним. Він є одним з багатьох, що відтворюється у відносно значній частині російського суспільства. Проте саме він зі зрозумілих причин є значущим для України, як, зрештою, і світу в цілому. Деокупація території України у її міжнародно визнаних кордонах не усуне повною мірою кримінологічно-віктимологічну проблему межування з рф. Навіть зміна керівництва цієї країни докорінним чином, фундаментально не змінить (не)безпекову ситуацію, адже залишається поживне підґрунтя, соціальна база відтворення міфологічної свідомості, запиту на велич й диктатуру. В чому полягає цей запит, чому він є, яка його конфігурація і які перспективи його зниження, поступової елімінації – ось головна *мета* цієї статті.

Емпіричну базу нашого дослідження склали матеріали статистичної звітності про зареєстровані кримінальні правопорушення в Україні, матеріали Генерального штабу Збройних Сил України, Офісу Генерального прокурора, Національної поліції про воєнні та суміжні з ними злочини представників рф в Україні, аналітичні звіти правозахисних організацій України та росії (Харківська правозахисна спілка, Українська Гельсінська спілка з прав людини) резолюції ООН, ПАРЕ, що підтверджують факт агресії рф проти України, документи попереднього розслідування Міжнародного кримінального суду, а також дані регулярного моніторингу (кримінологічно-дискурсивного, символічного, смислового) українського та російського контентів у засобах масової комунікації, новинних та інших політичних продуктах (проектах) у ЗМІ, промови політичних лідерів рф і їх представників, результати соціологічних опитувань російського аналітичного центру «Левада-Центр», результати невключного

соціологічного спостереження за настроями російського населення, характером сприйняття війни тощо.

Виклад основного матеріалу. Насамперед визначимось із вихідною категорією. Сучасний російський фашизм у вузькому розумінні можливо визначити як існуючу в РФ форму недемократичного політичного режиму, визначальними номінальними рисами якого є корпоративно-силова моністичність управлінських підходів на вищому рівні державної влади, її персоналізованість (функціональна замкненість на одній персоні, принаймні у прийнятті ключових рішень), нетерпимість до критики режиму (що в тому числі реалізується інструментами адміністративної та кримінальної репресії), розгалужені механізми конструювання та контролю за станом інформаційного простору, суспільної думки та історичною пам'яттю.

У широкому розумінні російський фашизм постає станом масової свідомості (доксичного мислення) і базових систем соціальної діяльності, для якого характерним є колективізм, етатизм, мілітарна та службістська (поліція, служби безпеки) естетика з поширеними ритуальними та комеморативними практиками, ресентимент як екзистенція величч-жертвовності й запаленого (травмованого й гіперкомпенсованого) державницького самолюбства, перманентна присутність зовнішньодержавного об'єкту протистояння, ворожості і пов'язаних з ним внутрішніх агентів-шкідників, а з початком розв'язування повномасштабної агресивної війни проти України – атмосфера боротьби за життя, визивання нації («цивілізації»?), а тому й безальтернативність війни. На цьому соціальному каркасі й виростає фашистський політичний режим з культом держави та неадекватним циклосом – смисловій, дискурсивній, символічній, ціннісній замкненості в минулому. Втім обов'язково й неодмінно слід підкреслити: докса – масова свідомість, яка не є всеохоплюючою, однак, тим не менш, масовою. Ми цілком визнаємо осередки інакшості в російському суспільстві, що на рівні наративів, дискурсу не вписуються у фашизоїдний формат мислення й практики та можуть претендувати на асоціацію із окремими елементами громадянського суспільства. Проте їх вплив на політичний режим вельми не значний, принаймні у більш ніж двадцятирічній ретроспективі й деякій візуалізованій перспективі.

Також слід підкреслити і те, що докса – не однорідна з точки зору ступеня індоктринованості, насиченості міфологічними афектаціями. Значна (якщо не більша) частина її носіїв – «нормальні» соціальні актори, вбудовані у фашистський режим механізмами підкорення й забезпечення соціальної безпеки (тобто є емоційно індиферентними режимові та його конструктивістських ігор), що спираються на відповідні засоби легітимізації, перевизначення «зла», морального зламу й тотальної публічної брехні. Детальніше про цей механізм і вказаний простір – далі, бо ж вони заслуговують на окрему увагу. Але вже в цьому місці можна і потрібно зауважити, що російський фашизм, окрім історичної унікальності свого забарвлення, детермінант, спирається на типово людські властивості й схильності до послуху, передачу відповідальності соціальному авторитетові,

що так яскраво й переконливо описано у всесвітньо відомому експерименті С. Мілгрема, розвинені у подальших соціально-психологічних дослідженнях, в тому числі й зокрема у роботах Ф. Зімбардо. Таким чином, спроби кримінологічно-психоаналітичного зрізу російського фашизму неодмінно поєднуюватимуть у собі як неповторні, так й універсальні, такі, що вже фіксувалися в історії (до прикладу за нацистського режиму Третього Райху) характеристики, ознаки, фактори.

Певна річ, російський фашизм не виник на порожньому місці, має розлоге підґрунтя, виявлення, опис, посягнення ключових компонентів якого вимагає застосування міждисциплінарного підходу. І оскільки йдеться про злочинність, криміногенність й віктимогенність функціонування російського політичного режиму, про вчинення його представниками як міжнародних злочинів, так і розгортання, укорінення практик політичних репресій, тероризму тощо, то означений підхід може бути розгорнутий на гносеологічній платформі кримінологічної доктрини у поєднанні з психоаналітичним вченням. Останнє зумовлено уявленням про характер і глибину залягання факторів фашизації російського соціального стану й політичного устрою. Кримінологічно-психоаналітичний предметно-методичний синтез за задумом має оформитись у деяку структурно-просторову модель чинників та індикаторів російського фашизму як кримінально-криміногенного й віктимно-віктимогенного суспільно-політичного феномену. Така модель, що названа нами картографією, покликана: а) додатково візуалізувати складноструктурований, метасистемний, ризоматичний корпус факторів російського фашизму і пов'язаних з ним злочинів; б) виявити вузлові його (корпусу) елементи, міжзональні зв'язки, вплив на який, здатен послабити загальну квазіструктуру, тим самим ослабивши й підстави, засновки подальшої фашизації російського суспільства.

Як видається, зручним для досягнення вказаних цілей може бути зонально-рівневий підхід, в якому як аналітична база використовується різноспрямованість, векторальна бінарність агресії (адже фашизм – це суть агресія, перманентна експансія) та зонально оформлений каскад її факторів, здебільшого групових, однак в окремих випадках – й індивідуальних. Розгортання цього підходу на емпіричній базі нашого аналізу у предметно-кримінологічних межах дозволяє представити власне картографію російського фашизму, в якій виразно проявляються дві ключові зони, своєрідний його «життєвий простір»: внутрішньої системної агресії та зовнішньої.

І. Зона внутрішньо спрямованої та інституціоналізованої агресії – державно-владного домінування, апаратної диктатури. Водночас, варто бути свідомим і того, що, незважаючи на векторальну (спрямованість) функціональну прив'язку, йдеться, поруч з цим і про фактори внутрішньої зумовленості, соціальний запит на фашистський режим, умови його прийнятності. Ця зона є не просто простором для діяльності, практик у лінійному розумінні, а хронотопом, адже йдеться про соціальну діяльність, що характеризується конкретним *соціально-часовим* виміром (вимірами). В

деяких попередніх наших роботах ми вже порушували проблему кримінологічного аналізу злочинності у контексті соціально-часової парадигми¹. Тому в цьому дослідженні лише обмежимось вказівкою на те, що кожна із зон розгортання фашизоїдної (а тому під знаком і у виконанні концепту «держава») агресії, а надто внутрішня зона як материнська, засаднича, є, по-перше, *породженням, втіленням і безперервним триванням* конкретного соціального часо-простору (*Dasein* як ось-буття, рефлексивне усе-буття, – М. Хайдеггер²) з визначеним набором історично забарвлених наративів, дискурсивних засобів, символіки, мемів, екзистенцій та, по-друге, областю нульової толерантності до інакших соціальних часо-просторів, опозиційних чи незрозумілих екзистенцій. Це – принципово важливий момент для розуміння сутності і зони зовнішньої агресії, розв'язаної рф війни проти України, до якої ми повернемося трохи згодом.

Наразі ж наголосимо, що ця зона, як і зовнішньо направлена агресія, має вельми високу насиченість феноменами різної природи та спрямованості, що можуть бути ідентифіковані як чинники фашизації російського політичного режиму, масової свідомості та, зрештою, соціального стану. Вона може бути представлена дворівневим каскадом факторів.

Перший рівень факторів є найбільш очевидним, видимим, адже перманентно присутній в інформаційному просторі й найчастіше звертає на себе увагу. Це – *монопольна система державної російської пропаганди*, що охоплює не тільки засоби масової інформації, а й масової комунікації, соціальні мережі (в тому числі й діяльність так званих ботоферм), заклади освіти, органи державної влади, місцевого самоврядування. Вона, пропаганда, побудована у жанрово витриманому стилі, передбачає використання емоційно резонучих засобів маніпуляції масовою свідомістю (тематика, символіка, дискурс, акустичні засоби тощо), в тому числі й сфальсифікованих, заангажованих, дискримінаційних, що мають ефекти *дегуманізації* окремих соціальних груп, *підтримання конструкції міфологічної свідомості*. За більш ніж два десятки років фактично вибудована колосальна система керованого конструювання суспільної свідомості, продукування згоди на будь-які дії політичного керівництва країни, аж до розв'язування агресивної війни, політичних репресій проти громадян.

В цілому ж визнаючи, що російська пропаганда і її роль у детермінації політичної злочинності є об'єктом, який вимагає самостійного кримінологічного дослідження, в той же час не можна обмежитись лише вказівкою на її очевидність, нав'язливість, сугестивність та в операційну ефективність (у вимірі мета – результат). Вказана очевидність і наочність здатна ввести в оману щодо дійсного стану справ в сусідній державі й дійти в цілому неадекватного висновку, що проблема лише в одному-єдиному політичному лідері – президенті рф. Симптоматичними в цьому аспекті є висновки Альфреда Коха, опозиційного російського політика в еміграції,

¹ Див. працю автора: Злочинність і час : онтологія та метафізика кримінологічного аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спецвипуск. С. 144–154.

² Хайдеггер М. *Бытие и время*. Пер. с нем. В. В. Бибихина. Харьков : «Фолио», 2003. С. 72–98.

публіциста (мовою оригіналу): «...Он (путин – прим. авт.) – главный поджигатель и главный мотор войны. В России нет значимых сил, которые бы от него требовали этого. То, что он пытается сейчас создать впечатление у внешнего наблюдателя, что в России существует запрос на эскалацию этой войны – это очередная попытка вынудить Украину и Запад в целом сесть с ним за стол переговоров. Ни Прилепин, ни Гиркин с Соловьёвым не являются выразителями мнения миллионов русских фашистов, равно как и Путин не является тем царем Леонидом, который сдерживает их поход на Европу... А всё это лишь потому, что никаких русских фашистов нет вовсе. Вернее, всех их можно перечислить по пальцам. Вот они: Прилепин, Гиркин, Путин, Дугин... Ну и ещё пару десятков *** такого же примерно уровня. Всё. Это такой же миф, как и украинские нацисты, с которыми Путин героически борется у себя в голове...»¹. Подібна логіка міркувань властива чималому прошарку як науковців, так і політиків, державних діячів, правозахисників.

Дуже небезпечно впадати у таку оману, допускаючи тезу про те, що проблема російського фашизму вирішиться з уходом з політичного життя однієї лише персони. Ні, так бути не може, адже соціально-патологічний стан російського суспільства, як показав досвід сприйняття війни РФ проти України (а так само, як і проти Грузії), є хронічним, системним. Він міцно тримається на соціальній міфології. Так, тій міфології, яка багато в чому заснована на упередженні, політичній заангажованості, однобічності, необ'єктивності. У значних її фрагментах сформовано області «російсько-суверенної» правди, що кардинально відрізняються від правди «позасуверенної», тобто від *міжнародної конвенційності* історизму суспільно-політичних процесів ХХ ст. і поточних, актуальних конвенцій в оцінках злочину агресії РФ проти України, її підстав. Але ж, менше з тим, така міфологія вимагає подальшого дослідження, пошуку факторів з більшою глибиною залягання.

Втім, до того, як звернутися до більш глибинного пласту чинників фашизоїдного міфологізму, не зайвим буде вказати і на те, що власне пропаганда є самодостатнім функціоналом, реалізацією якого досягається дві ключові (хоча й, звісна річ, не єдині) цілі: а) моральний злам й, те, що Х.Арендт назвала «перевизначенням зла як норми»; б) дегуманізація опонентів режиму.

Моральний злам – це процес і результат розмивання змісту й імперативно-ціннісного значення моральних нормам, їх властивості виражати, вказувати на соціальне благо, слугувати непорушними орієнтирами у сферах соціальної діяльності. Втрачається визначеність добра і зла, відбувається вихолощеність цих категорій під тиском тотальної публічної брехні та перманентної політики (державно-медійної) віддзеркалення. В цьому контексті вельми слухними та такими, що гармонійно римуються із сучасністю, видаються умовиводи, міркування Х.

¹ Кох А. Закончился двести третий день войны... / Блог Альфреда Коха : Facebook. 15.09.2022. URL : <https://www.facebook.com/profile.php?id=100000712037223> (дата звернення : 15.09.2022).

Арендт – інтелектуалки, спостерігачки за судовим процесом над німецьким нацистським злочинцем Альфредом Айхманом, що відбувся у 1961 р. в Єрусалимі. Х. Арендт дійшла висновку, що Айхманова нездатність говорити послідовно під час суду була пов'язана із його *нездатністю думати*, або думати, поставивши себе на місце іншої людини. Його обмеженість жодним чином не була пов'язана з його дурістю. Він уособлював не ненависть чи безумство і не ненаситну спрагу крові, але дещо гірше – безлику природу самого нацистського зла в межах закритої системи, керованої патологічними злочинцями, спрямованого *на руйнування людської індивідуальності своїх жертв*. Нацистам вдалося перевернути правовий порядок з ніг на голову, зробивши зло та ненависть підґрунтям нового «правопорядку». У Третьому Райху зло втратило свою відмінну рису, за якою досі його визначала більшість людей. *Нацисти перевизначили зло як норму*. Звичайне добро стало просто спокусою, якій більшість німців навчилися не піддаватися. У категоріях елементарної моралі те, що вважалося інстинктами порядності, більше не сприймалося за очевидне¹.

І це глибше, складніше, цинічніше, аніж деяка постправда як ефект, позивний часу епохи Постмодерну. Це не прояв інтелектуальної проблеми релятивізму. У випадку з перевизначенням зла як норми у сучасному російському фашизмі – це цілеспрямована фальсифікація (принаймні на первинних етапах формування контрреальності, принаймні у колах тих, хто її конструює, формує політику, стратегію), а тому про жодний релятивізм йтися не може. При цьому фальсифікації відводиться одне з ключових місць у всьому функціоналі пропаганди й перевизначенні зла. Вона, фальсифікація, є генеральною функцією пропаганди щодо вибудовування контрреальності. Йдеться не просто про обман, викривлення фактажу, а про таке викривлення, що стосується причин колективної травми (на цьому фоні – стимуляція патерналізму й ненависті до його опонентів) та заміщення об'єкту ворожості, перетворення форми-вмістилища агресивної енергетики.

Важливим елементом фальсифікації є історична амнезія – витіснення (буквально репресії) із соціальної пам'яті дійсних причин травматизації. Забуття ж травматичного досвіду – небезпідставно підкреслює В. Кебуладзе – часто-густо призводить до психічного розладу на індивідуальному рівні та до тоталітарних і авторитарних практик на рівні соціальному. Стратегія невроту – це забуття травми, негативною енергією якої він живиться. Стратегія самолегітимації майже всіх тоталітарних і авторитарних режимів полягає в керованому забуванні їхніх злочинів заради збереження інтегрованості суспільства та його здатності протистояти зовнішнім загрозам, що їх майже завжди вигадують або провокують самі злочинні режими². Тому-то таким істерично прискіпливим є відношення до закритих архівів НКВС, МГБ, КДБ й ревниве відношення до їх розсекречення у країнах Балтії, Україні. Тому таким

¹ Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. С. 14–15.

² Кебуладзе В. Чарунки долі. Львів : Вид-во Старого Лева, 2016. С. 29–30.

гіпертрофованим виявляється й хворобливо агресивна увага до історії не лише як науки, навчальної дисципліни, а й політики.

В цьому контексті також необхідно додати, що функціональна значущість (для управління доксою) фальсифікації можлива тоді і тільки тоді, коли травмуюча для суспільства подія є: а) достатньою, аби визначатися як колективна травма; б) зведена до рангу *фетишу*, тобто емоційно насиченого й символічно оформленого об'єкту соціального поклоніння, обговорення, квазісмыслеутворення внаслідок перманентної присутності в дискурсивному просторі, регулярно відтворюється у соціальних практиках. І оскільки ж необхідним елементом будь-якої перетвореної форми (філософія М. К. Мамардашвілі) є символічний ерзац, що усуває розрив між образом, коцептом, наративом, себто суб'єктивною дійсністю і дійсністю об'єктивною, остільки ж травма-фетиш:

1) *деконструє* лінійно-часові зв'язки, замінюючи синхронізацію синкайризацією, часову узгодженість – часовими провалами. З. Фрейд з цього приводу зауважував, що анамнестичне знання (забування, витіснення, в тому числі й через травму) при визначених умовах може набувати форму часового зміщення, хронологічної плутанини¹. Люди змушені повторювати витіснене як переживання *теперішнього часу* замість того, щоб *згадати* про нього, як про частину *минулого*². Відтак, травма із «провалу» в символічній структурі («незв'язна історія») перетворюється у принцип структурування («нав'язливі повторення»)³, а сама травмуюча подія *перестає бути минулим, набуває ознак сучасності*. Тому-то у просторі сучасного російського фашизму «велика вітчизняна війна» триває й донині. До теми історизму і її місця (одного з ключових, як видається) у становленні та суті сучасного російського фашизму ми ще повернемося й більш детально проаналізуємо далі;

2) на цій основі відбувається *фальсифікація* причини травми, репрезентуючи їх «осучаснені» аналоги, чим актуалізується не тільки статус «жертви», а й готовність до боротьби. Наочно це ілюструє сумнозвісний мем «Можемо повторити!» з російсько-пропагандистської системи експлуатації травми Другої світової війни («И вечный бой, покой нам только снится...» – Й. Бродський). Боротьба зводиться до смислоутворюючого, ідентичнісного начала, постає установкою і, ширше, – матрицею нав'язливих станів, вийти з якої неможливо без глибинної рефлексії, політики визнання травми як факту минулого на рівні колективних меморіальних та просвітницьких практик, розрахованих на тривалу перспективу⁴.

Нав'язливі стани (прагнення до повторення травматичного досвіду) й істерія страху (діалектично нерозривні бінарні опозиції) на колективному рівні циркулюють довкола *сфальсифікованого* об'єкту, перетвореної форми.

¹ Freud S. Dora : An Analysis of a Case of Hysteria. N.-Y. : Collier Book, 1963. P. 12–13.

² Фрейд З. По ту сторону принципа насладження. Фрейд З. Основной инстинкт. Сост. П. Гуревич. М. : Олимп, 1997. С. 205.

³ Ушакин С. «Нам этой болью дышать?» Травма: пункты : Сборник статей. Сост. С. Ушакин и Е. Трубина. М. : Новое литературное обозрение, 2009. С. 11–12.

⁴ Орлов Ю. В. *Trauma studies* у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 24–25.

З. Фройд, а за ним і М. К. Мамардашвілі, висловлювали позицію, згідно з якою зв'язки, що випадають при перетворенні форми, символічно переробляються (заміщаються). На місце предмету як системи зв'язків стає квазіпредмет, де прояв дії цих зв'язків прив'язаний до якої-небудь субстанції, яка заповнює їх у системі залежно від «властивостей» такої субстанції; вона заповнює «дірки» цілого, формуючи з нього систему з необхідною повнотою зв'язків¹. І це – принципово важливий момент для розуміння специфіки технологій сугестії, пропаганди, заснованій як *на механізмах постпам'яті*, так і пам'яті про актуальний травматичний досвід. В цій технології неодмінно присутня контраверсія джерела страху – об'єкт поклоніння, поваги, іншими словами – соціальний авторитет (квазіпредмет у перетвореному об'єкті), що бере на себе роль провідника у «світі страхів», «мракоборця» й «світоча», захисника всіх ображених. Але нюанс в тому, що подібна фальсифікація, заміщення є одним з елементів технології колективного підкорення, маніпулювання масами: спочатку травма, далі її витіснення, заміщення й на авансцені з'являється «вбивця» (суб'єкт травматизації чи його політичний спадкоємець), що стає об'єктом палкої народної любові². Влучним і художньо витонченим в цьому аспекті є ремарка Л. С. Рубінштейна (мовою оригіналу): «Сталина любят яростно и нежно. Любят не сердцем или, ни дай Бог, мозгами, а чем-то куда более надёжным – переломанным хребтом, отбитой селезёнкой и поротой задницей. Такая любовь крепче»³.

Отже, здійснювана широкомеревими (освітня діяльність, новинний, мовно-текстуальний, акустичний, візуальний, меметичний, символічний фрейминг тощо) засобами пропаганди, сугестії фальсифікація дійсної причини широкого й тривалого фізичного й психологічного колективного травмування населення колишньої радянської й нинішньої російської імперій – *фактор невротичної установки на боротьбу (а це вимагає наявності поля розгортання битв) та умова підкорення, послуху населення, підживлюване патологічним патерналізмом*.

За такої диспозиції, коли вимальовувані пропагандистською машинерією картини світоорієнтування, світостояння, що перевершують будь-які винаходи сюрреалістів, а надто у зоологічно-войовничих фантазіях, комуністично-православному антуражі, цілком закономірною видається та обставина, що простір соціальної комунікації у загальнодержавному та міждержавному форматах все чіткіше й настирливіше набуває монологічних рис. Саме монологічність стала однією з домінуючих характеристик соціокультурного простору. Критика перевизначення зла – поза законом.

Монологічність же завжди неадекватна множинній дійсності, що зіткана з багатоголосся діалогів, полілогів. «... Айхман, незважаючи на досить погану пам'ять, повторював слово за словом ті самі заяложені фрази і кліше

¹ Мамардашвили М. К. Превращённые формы. Онтология. Тексты философии / ред.-сост. В. Кузнецов. М. : Академический Проект; Фонд «Мир», 2012. С. 327–328.

² Орлов Ю. В. *Trauma studies* у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 27.

³ Рубинштейн Л. С. Что слышно. М. : Изд-во АСТ : CORPUS, 2018. С. 171.

(навіть тоді, коли йому вдавалося побудувати власні речення, він продовжував повторювати його доти, доки воно не перетворювалося на кліше) щоразу, коли розповідав про важливі для нього справи чи події. Що довше його слухали, то очевидніше ставало, що його нездатність говорити була тісно пов'язана з нездатністю *думати*... З ним неможливо було порозумітися не тому, що він брехав, а тому, що він оточив себе найнадійнішою з усіх стін проти слів та присутності інших, а тому і проти реальності як такої...»¹. Цей характерологічний опис Адольфа Айхмана напрочуд живо грає як колективна характеристика монологічності російського фашизму, у стимулюванні, підтримуванні якого неабияку роль відіграє насаджувана російською пропагандою клішованість, стереотипізованість побутового мовлення, мислення. Такий собі колективний Айхман з єдиною лише різницею, що його сучасний клон зорієнтований на «остаточне вирішення» не єврейського, а українського питання. Але окрім нав'язливого паралелізму епох, режимів, соціальних характеристик, звертає не себе увагу і те, що російський фашизм через монологічність соціокультурного простору дійшов стану повноважного *соціального неадеквату*.

Неадекват – філософська категорія, що відображає стан розриву між мисленням, комунікацією, діяльністю і дійсністю. Цей стан, наголошує С. А. Дацюк, характеризується ідемпотентністю – незмінністю при будь-яких діях всередині нього самого. Неадекват не може бути адекватно оцінений та осмислений як власне неадекват всередині самого неадеквату. Більше того: будь-яка спроба поставити питання про неадекват призводить або до цензури в публічній відкритій комунікації, або до тролінгу в публічній анонімній комунікації, або до ігнорування такої постановки питання². У випадку ж із російським фашизмом додається ще й кримінально-правова заборона подібного запитування, хоча й у непрямій, проте вельми ефективній, формі.

І знову ж таки, не можемо втриматися, аби не провести паралелі між неадекватом сучасного російського фашизму та нацистського режиму Третього Райху, пославшись на влучні зауваги Х. Арендт: «...Айхман відрізняється від пересічного злочинця тим, що останній може ефективно захищати себе від реальності некримінального світу лише у вузьких межах банди, до якої належить. Айхману досить було тільки загадати минуле для того, щоб відчутти впевненість, що він не брехав і не обманював себе, бо між ним і світом, у якому він колись жив, існувала ідеальна гармонія. Німецьке суспільство вісімдесяти мільйонів людей захищалося від реальності та фактів тим самим способом, тим же самообманом, брехнею та глупством, які закарбувалися в Айхмановій свідомості. Ці брехні змінювалися з року в рік і часто суперечили одна одній; більше того, вони не обов'язково були однаковими для різних гілок партійної ієрархії, чи загалом людей. Але

¹ Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. С. 79–80.

² Дацюк С. А. Момент філософії. Київ : Ника-Центр, 2013. С. 8, 9.

практика самообману стала такою поширеною, що майже перетворилася на моральну передумову для виживання... Під час війни найефективнішою для всіх німців брехнею було гасло *“битва за долю німецького народу”* (*der Schicksalskampf des deutschen Volks*), вигадане Гітлером чи Геббельсом, що полегшило самообман з трьох причин: за ним, **по-перше**, *війна не була війною; по-друге*, *її розпочало саме провидіння, а не Німеччина; по-третє*, *для німців начебто це була справа життя чи смерті: вони мали знищити своїх ворогів або загинути*»¹.

Автор перепрошує за таку текстуально громіздку цитату. Проте вона видається доречною та наочною: щось інфернальне є у цих стилістичних і смислових (майже буквальних) збігах німецького нацистського та сучасного російського фашистського режимів. Ті самі конотації про «віна – не війна», «нам не залишили вибору», «нас змусили до цього...», «ми захищаємо свою країну від смертельної небезпеки» і т. п.; та сама постійна суперечлива (часто до комічності) брехня. Проте, менше з тим, якою б суперечливою, мінливою не була б дезінформація як елемент пропаганди, у справі розв’язування війни, генерації ненависті вона не була б ефективною, якби вона не була націлена, окрім конструювання вимірів контрреальності, на *дегуманізацію опонентів режиму*.

Коли ми говоримо про дегуманізацію, то маємо на увазі передовсім *результат і процес* використання у медійному, соціально-мережевому, політично-офіційному чи напівофіційному просторі таких емоційно-лінгвістичних засобів опису, найменування умовних опонентів і пов’язаних з протистоянням ним подій, а також окремих нарацій, які знімають моральний осуд за спричинення ним (опонентам) шкоди й представляють останню як соціально бажаний та морально виправданий (необхідний, безальтернативний) результат взаємодії, боротьби. Оперування такими засобами є необхідною умовою легітимізації насильства, агресії, залучення до орбіти внутрішньо та зовнішньо-політичних кримінальних практик якомога більшого числа людей. Навіть побіжний аналіз відкритих джерел інформації дає можливість сформулювати деякий дегуманізаційний лінгвістичний ряд, що використовується російською пропагандою на позначення об’єктів української приналежності: «укрофашисти», «укронацисти», «укуровермахт», «нацисти-наркомани», «велика зграя собак, які гавкають, із західної псарні» і «різномаста зграя підсвинків, які хрюкають, і недалеких обивателів із західної імперії, яка розпалася»² тощо; а також дегуманізаційні нарації на кшталт оповідок про розп’ятих дітей та російських солдат, про канібальство та сексуальне насильством над російськими військовополоненими та дітьми, «вдягнутими у костюм путіна», про обстріли цивільних об’єктів, житлових

¹ Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. С. 82–83.

² Балачук І. Сатана, нацисти-наркомани і підсвинки, що хрюкають, – Медведєв привітав росіян зі святом. *Українська Правда*. 2022. 4 листопада. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/4/7374966/>

будинків, про Україну як про «тоталітарну гіперсекту»¹ і т. д., і т. п. Хворобливі варіації невротично-войовничих збочень є майже безмежними, але всі вони розгортаються у фарватері функції позбавлення опонентів «людського обличчя», знелюднення українських захисників, державних діячів як на рівні назв, так і у приписуваній поведінці.

Допитливий та уважний спостерігач спроможеться навіть углядіти певну генезу дегуманізаційних концептів, принаймні від початку лютого 2022 р. й до поточного моменту кінця осені 2022 р. Найбільш вражаючі з них за цей період припали саме на кінець жовтні – листопад 2022 р. та пов'язані із розкручуванням в російському інформаційному просторі ідеї (і відповідного їй дискурсу) про Фактично йдеться про спробу демонізації (у прямому значенні цього слова), десатанізації, дешайтанізації² українського суспільства, влади як частини умовної західної цивілізації. Це, звісно, було б комічним, якби не було вельми потенційно небезпечним розворотом у квазіполітичному дискурсі у бік актуалізації релігійних почуттів громадян та намагань зіграти на них у гру під назвою «священна війна», яку також вже пропонується розуміти у буквальному сенсі. Зрозуміло, що це алюзії на тему ісламського фундаменталізму (не на хрестові ж походи чи священну інквізицію, врешті-решт; хоча, хто може бути певен у тому, що російські контрреалісти-абсурдисти, державники-неадекватні обмежені у своїх фантазіях?..). І саме з цієї причини маємо надію, що ці пропагандистські потуги не матимуть того ефекту, який вони могли б мати у колах джихадистів. Хоча виключати повністю можливість розпалювання додаткових вогнищ ненависті на ґрунті релігійної неприязні не можна.

Але так чи інакше, сила слова дуже вміло використовується пропагандистською машинерією. Причому сила ця має своїм джерелом не раціональність, а емоційність, що блокує можливість розсудочно-логічної протидії поширенню як мови ворожнечі, так і взагалі семантико-семіотичної фантазмагоричності політико-інформаційного простору. І на цьому феномені сучасної російської контрреальної дійсності акцентує Л. С. Рубінштейн, вказуючи, що слова, терміни та категорії, значення яких не укорінені у суспільній свідомості, а слугують лише знаками обміну, легко піддаються смисловому перекодуванню і легко привласнюються ким завгодно для яких завгодно потреб. Якщо обставини припишуть їм стати лібералами, демократами і гуманістами, вони з легкістю ними стануть без будь-якої шкоди для їх внутрішньої структури. А нас миттєво оголосять фашистами, комуністами, ретроgrадами, шовіністами й ким завгодно. *Ми* цінуємо

¹ «Тоталітарна гіперсекта»: у Росії тепер хочуть провести "десатанізацію" України. *Фокус*. 2022. 25 жовтня. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/534407-totalitarna-gipersekta-v-rossii-teper-hotyat-provesti-desatanizaciyu-ukrainy>.

² Печенюк А. Нова мета «спецоперації»: в Радбезі РФ заговорили про «десатанізацію» України. УНІАН. 2022. 25 жовтня. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/nova-meta-specoperacii-v-radbezi-rf-zagovorili-pro-desatanizaciyu-ukrajini-12023700.html>; Балачук І. Сатана, нацисти-наркомани і підсвинки, що хрюкають, – Медведєв привітав росіян зі святом. *Українська Правда*. 2022. 4 листопада. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/4/7374966/>; «Тоталітарна гіперсекта»: у Росії тепер хочуть провести "десатанізацію" України. *Фокус*. 2022. 25 жовтня. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/534407-totalitarna-gipersekta-v-rossii-teper-hotyat-provesti-desatanizaciyu-ukrainy> та ін.

значення слів, які вживаємо. А вони – ні. І в цьому, як це ні прикро, їх сила і їх інтелектуальна невразливість¹.

Так українці стали нацією фашистів, а сама Україна «концентрованим виразом всього зла західної цивілізації», «проектом антиросії». Відтак і російсько-українська війна серед іншого – це і війна за те, хто кого називатиме фашистом, війна за значення, дискурсивна, онтологічна війна.

У зв'язку з цим, а також враховуючи необхідність у забезпеченні справедливості правовими засобами, вказана генеза дискурсів, нарацій серед іншого має постати відносно самостійним об'єктом документування в межах фіксації й доказування злочинної діяльності розпалювачів, пропагандистів агресивної війни. Ця діяльність в контексті ведення агресивної війни має не залишитись осторонь міжнародної кримінальної юстиції та стати предметом окремого розгляду (на кшталт прецеденту із Філісьєном Кабугою та діяльністю теле-радіостанції «Вільне радіо і телебачення тисячі пагорбів» у Руанді в контексті злочину геноциду), як обов'язкове доповнення до обвинувачення на міжнародному трибуналі по злочину агресії російської федерації проти України.

Відаючи, таким чином, належне пропагандистському функціоналу у його ролі в становленні й існування сучасного російського фашизму, не можна, разом з тим, відділати його, цей функціонал, від об'єкту впливу, адже лише у його контурах й мислима категорія ефективності. Цей об'єкт, як видається, найбільш пунктирно, грубо, звісно ж, можливо описати як дві нерівновеликі категорії населення рф, лояльного російській влад: 1) індоктриновані фанатики (меншість); 2) піддані по натурі (колективний Айхман сучасності, про якого ми вже згадували). І перші, і другі є особливими феноменами, що заслуговують на самостійні дослідження. Однак не помилилось, вважаємо, якщо стверджуватимемо, що як індоктриновані цілком (чи майже цілком) є відображенням, віддзеркаленням пропагандистської клішованості з тією чи іншою глибиною аргументації, смислоутворення. Це такі собі інтелектуально ригідні «ідеалісти», що ладні, за висловом Х. Арендт батька рідного відправити на смерть заради ідеї, ладні померти заради своєї ідеї всім, а особливо всіма².

Піддані ж по натурі (більшість) – дещо інша за своїми властивостями соціальна база фашизму. Але від того, вони не стають менш небезпечними, адже фактично легітимізуються (принаймні всередині країни) антигуманний, недемократичний політичний режим, асимілюються й сприймають як належне вироджену антимораль. Сторона звинувачення у судовому процесі над А. Айхманом, за свідченням тієї таки Х. Арендт, старанно уникала **найвибуховішої теми**, якою була майже всеохоплююча співучасть у злочині, що простягалася набагато далі за коло членів нацистської партії³. Під час вступної промови представник звинувачення пан Гаузнер згадав Айхманових

¹ Рубинштейн Л., Чхартишвили Г. От мая до мая. М.: «Захаров», 2012. С. 50.

² Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. С. 71.

³ Там само. С. 45.

«співучасників, які не були ані бандитами, ані злочинцями», пообіцявши, що «ми зустрінемо їх – лікарів та правників, учених, банкірів та економістів – у тих радах, що вирішували знищити євреїв». Цієї обіцянки не було і не могло бути дотримано в тій формі, в якій її було зроблено, адже ніколи не існувало «ради, що вирішувала» будь-що, і жодні «високопосадовці з науковими ступеннями» ніколи не ухвалювали рішень про знищення євреїв, а збиралися лише для того, щоб запланувати необхідні заходи для виконання наказу Гітлера¹.

Так, вони просто виконували накази, корилися, робили перевизначення зла як норми можливим, адже норма, за твердженням Ф. Зімбардо, це те, що робить більшість. Саме більшість підданих забезпечили не екстраординарність, а абсолютну банальність, себто нормальність зла. І саме тому не фіксується гостроти покаяння за співучасть. Після суду над А. Айхманом й кволими та непереконливими, судовими процесами в самій повоєнній Німеччині над нацистськими злочинцями (зі сміхотворними вироками, на кшталт призначення Феленцу, визнаному винним у вбивстві 40 тис. євреїв, покарання у виді чотирьох років позбавлення волі, два з яких він вже відбув, очікуючи на вирок). Це дало змогу Х. Арендт дійти висновку: «Ставлення німців до власного минулого, яке протягом п'ятнадцяти років заганяло у глухий кут усіх фахівців з німецького питання, навряд чи можна було продемонструвати ще виразніше: самі німці не особливо переймалися і не особливо заперечували, що в їхній країні на свободі перебувають убивці, оскільки ніхто з них не вбивав би з власної волі. Проте, якщо світова думка – чи радше те, що німці називають *das Ausland*, усі країни світу, окрім Німеччини – вперто наполягала, що ці люди були покарані, вони були готові підкоритися, принаймні до певної межі»². І сам Айхман, як і значна кількість навіть нацистських керівників, був із цієї категорії підданих по натурі. Як він сам стверджував, у нього ніколи не було жодних негативних почуттів до своїх жертв, і він ніколи цього не приховував. Ба більше, коли «вирішення єврейського питання» увійшло у русло фізичних акцій він описав свою реакцію так: «Тепер я втратив усе, всю радість від роботи, весь запал та інтерес; мене начебто загасили»³. Він навіть не знав програми партії і ніколи не читав *Mein Kampf*⁴.

Але при тому звертає на себе увагу те, що він не усвідомлював суспільної небезпечності своїх злодіянь, природу вчинюваних ним злочинів. «Що стосується сумління, він чудово пам'ятав, що відчував би його докори, лише якби не виконав отриманих наказів, тобто не відправив би на смерть мільйон чоловіків, жінок і дітей із великим завзяттям та найпедантичнішою ретельністю. Півдюжини психіатрів визнали його «нормальним», а у ставленні до дружини, дітей, матері та батька, братів, сестер і друзів – «не

¹ Там само. С. 46.

² Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. С. 43–44.

³ Там само. С. 60.

⁴ Там само. С. 62.

лише нормальним, а й взірцевим». Нарешті священник, який регулярно відвідував Айхмана у в'язниці, запевняв що Айхман – “людина з дуже позитивним мисленням”»^{1*}.

Звісно, можна було б говорити про деякий психологічний феномен Айхмана, якби згодом експерименти С. Мілгрема, Ф. Зімбардо і їх наукових послідовників не довели, що норма – це дійсно те, що робить більшість, а підкорення авторитетові – універсальний механізм, невід’ємна частина людської природи, а, отже, також норма. Так, ця норма є індиферентною моралі, стосується лише психологічних аспектів поведінки. Аморальність же, злочинність з’являється там, де відбувається те, що описано як перевизначення зла, де з’являється фундаменталізм, монологічність та практики знелюднення, дегуманізації. Монологічність є самопідтримуваним наслідком і фактором тоталітарності мислення, що, як правило, до певного часу забезпечує стабільність і порядок, але неприродний, антиприродний. Як влучно характеризував його В. Гавел – бюрократичний порядок сірих уніформ, що умертвляють одиничність; порядок машинної механічності, яка гнітить неповторність; порядок затхлої нерухомості, яка виключає трансцендентність. Це і є *порядок без життя*². Це є формою соціального аутизму, розумової немічії й моральної сліпоти. «*Caesi sunt oculi, ubi mens aliud agit*» – «Сліпі очі, коли розум інше чинить, в іншому витає» (з філософської спадщини Г. С. Сковороди)³. Це – сліпота одного спектру, монохромна етика й естетика, з якої випадають (блокуються) зразки інакшості, на фоні яких політична злочинність фактурно могла б проявитися. І якщо зазвичай саме соціальна трансцендентність є фактором і проявом девіацій, в тому числі і кримінальних, то у монологічному, фашизоїдному суспільстві навпаки – морально-політична нормальність, втиснутість у прийнятні соціальні програми, траєкторії (соціальна іманентність суб’єкту) виявляються кримінально-криміногенними за своєю антигуманною (але не конструктивістською) природою.

Більшість підданих по натурі, як у нацистській Німеччині, так і у сучасній фашистській росії, та й взагалі будь-де, знімають з себе відповідальність, перекладаючи її на лідерів, «вождів», інших «начальників». Тому закономірним є те, що надто приглушеним або взагалі відсутнім виявляється і почуття провини. Навпаки постфактум формується ризик закріплення психологічного статусу квазіжертви від дій, спрямованих на компенсації, сатисфакції тих, хто постраждав від насильства недемократичних політичних режимів. Цей статус неодмінно поєднується із дискримінацією, а тому як реакція вимагає скоріш виправдування зла, а не

¹ Там само. С. 54.

* «Это не народ?! Это хуже! Это лучшие люди города!...» – з к/ф «Вбити дракона» (реж. Марк Захаров, 1988).

² Гавел В. Лист до Густава Гусака. Промови та есеї / пер. с чеськ. Є. Перебийніс, О. Перебийніс. Київ : Видавничий Дім «КОМОРА», 2016. С. 35.

³ Сковорода Г. Найкраще / пер. М. Кашуби, Г. Сварник, Н. Федорака ; передм. Р. Чопика, А. Любки ; іл. Д. Мовчана. Львів : Вид-во Terra Incognita, 2019. С. 307.

його (і разом себе) засудження та покаяння. Так народжується реакція, ревізіонізм. Тож розраховувати на колективне покаяння (принаймні у перспективі одного покоління) – марна справа. Ідея О. І. Солженіцина про народне покаяння (розкаяння)¹ росіян, як умови їх відродження, виглядає радше як утопія.

Аналогічну думку висловив і А. С. Кончаловський, який, рефлексуючи на тему російського національного характеру, доходить висновку про те, що почуття вини – це почуття господаря, нації здатної нести відповідальність. Саме тому наївними видаються заклики усенародно покаятись за злочини більшовизму. Росіяни ж почуттям історичної вини не страждають, вони впевнені у тому, що більшовизм їм був нав'язаний, вбитий в душу цвяхами, і вони ні в чому не винуваті, винуваті «вони»². Не складно виявити, що А. С. Кончаловський цим міркуванням підсвічує відому в юриспруденції та психології тріаду «вина – відповідальність – свобода». Випадіння одного з елементів руйнує тріаду. Вільна нація є відповідальною, рефлексивною, здатна до історичної вини. Натомість феномен підданства абсолютно це виключає. *Підданство передбачає примат безпеки над свободою*. Екзистенція страху домінує над екзистенцією свободи, репрезентуючи *екзистенцію агресивної несвободи й кічу*. Більш детально про останні – далі.

Що ж, якщо фашизм стався в історії народу – це надовго і Україні варто формувати довгострокові (50 років і більше) безпекові стратегії з урахуванням цього фактору, не обмежуючись візуалізацією повоєнного миру. В тому числі слід враховувати і те, що фашистська влада завжди формує в тій чи іншій мірі ефективні механізми стимулювання ентропії, однодумства, кічу, підданства. Праві в цьому контексті Г. Ш. Чхартішвілі та Л. С. Рубінштейн, які розмірковуючи над станом та перспективами свободи на своїй батьківщині, підкреслювали, що в росії слово «патріотизм» застосовувати у скільки-небудь позитивних значеннях складно. «Громадянська позиція» – так. «Громадянська активність» – так. Але ж і слід погодитись, що громадян в росії, враховуючи всю її історію, критично мало, вони зникають. Саме тому розмови про громадянську позицію або, тим більше, про громадянське суспільство завжди інстинктивно є ворожими для *них*. Тому *вони* всіх, хто позиціонує себе саме як громадян, а не як підданих, рефлексивно вважають ворогами. Максимум, що вони собі дозволяють – формувати керовані «ліберальні» філіали, таку собі «Партію помірному прогресу в рамках законності» (Ярослав Гашек)³. Але ж це бутафорія, за лаштунками якої – фашистсько-гебешне осердя.

Підводячи проміжний підсумок першому рівню факторів російського фашизму доречними видаються слова вже згадуваного в цій роботі одного з найяскравіших інтелектуалів-дисидентів ХХ ст. В. Гавела, який ще у 1984 р. закликав до того, що ми маємо перед собою одне фундаментальне завдання,

¹ Солженицын А. И. Раскаяние и самоограничение как категории национальной жизни. Из под глыб : сб. статей. Paris : YMCA-Press, 1974. URL : <https://www.vehi.net/samizdat/izpodglyb/index.html>.

² Кончаловский А. С., Пастухов В. Б. На трибуне реакционера. М. : Эксмо, 2007. С. 64.

³ Рубинштейн Л., Чхартішвілі Г. От мая до мая. М. : «Захаров», 2012. С. 58, 65.

від якого все інше мусило б відштовхуватись. Це завдання – пильно, вдумливо, уважно і водночас із повною самовіддачею протистояти всюди й завжди ірраціональному наступу анонімної, безособової та нелюдської влади Ідеології (*індоктриновані фашисти, терористи, радикали – прим. авт.*), Системи, Апарату, Бюрократії (*піддані по натурі – прим. авт.*), Штучних мов і Політичних гасел; захищатися від її комплексного і всебічно відчужувального тиску, в яку б обгортку його не запаковували – споживання, реклами, репресій, техніки, трюїзму (цієї рідної сестри фанатизму й тоталітарного мислення)¹.

Але мало, що було б таким хибним, як судження про те, що виключно (чи переважно) завдяки пропаганді й відповідному керованому політико-дискурсивному інформаційному середовищу сучасний російський фашизм став можливим. Медійна брехня й езотерика лягає на благодатний ґрунт, який уможливорює ефективність тих пропагандистських психічних атак, маневрів та інших збочень, які не мали б успіху деінде, окрім просторів постсовєтської Атлантиди. Тобто окрім загальнолюдських властивостей підкорення й піддатливості психічно-маніпулятивним впливам йдеться і про особливі чинники, характеристики того таки соціального середовища. І це спонукає до зняття чергового шару фактажу, емпірики й відкриття глибших просторів кримінологічного аналізу, що репрезентовані другим рівнем факторів сучасного російського фашизму.

Другий рівень факторів із зони внутрішньо спрямованої та державно-інституціоналізованої агресії сучасного російського фашизму може бути репрезентований *міфологічною свідомістю та колективним безсвідомим* – тими культурно-психологічними феноменами, які пропаганда лише обрамляє, спрямовує їх енергетику на конкретні об'єкти. Тут не зайвим буде сказати декілька слів про те, чому ми говоримо саме про міфологічну свідомість, а не про іншу її форму, в тому числі й на рівні докси. Головно тому, що йдеться не про раціонально-наукову чи філософську, або ж навіть релігійну доктрину, на які спирається державний і суспільний устрій, а про **героїчний епос, велич минулини, невиразну тугу й гордість**. Іншими словами йдеться про емоційні засновки світосприйняття, світостояння, бачення-відчуття минулого (адже міф – це завжди розповідь про минулі події із закодованою у символах і жестах мудрістю). Неодмінно жертвовного й, поруч з цим, героїчного минулого: нескінченний ряд божих помазаників, героїв революцій, війн, праці, Радянського Союзу, заслужених, народних, двічі, тричі, великих будівництв, космосу і армії, обов'язково армії й «подвиг руської зброї»... Тому саме в минулому і за минуле розгортається основні мисленнєво-екзистенціальні поля битви; майбутнє занурюється у минуле, ним обмежується, ним зациклюється, ним вбивається.

Раціональному сприйняттю зрозуміло, що відчувати гордість від того, до чого ти не маєш жодного відношення – принаймні дивно. Водночас також

¹ Гавел В. Політика і сумління. Промови та есеї / пер. с чеськ. Є. Перебийніс, О. Перебийніс. Київ : Видавничий Дім «КОМОРА», 2016. С. 72–73.

зрозуміло, що йдеться про екзистенцію ідентичності, приналежності до соціальної групи, спільноти. Така екзистенція є в цілому нормальною, маркує до певної межі єдність об'єкта (групи) і суб'єкта. Водночас викривлення, аберація виявляється не стільки у форматі об'єкт – суб'єкт, скільки у соціально-часовому вимірі об'єкту, у історичному розширенні меж об'єкту, захопленням минулого, його екстраполяції на теперішнє і майбутнє, переживання минулого як теперішнього. Звідси постають дивакуваті, чи-то пак дикуваті меми, про які ми вже згадували, на кшталт «Можемо повторити!», «Деди воевали», дикуватий у своїй нав'язливості, агресивному емоційному напруженні (у ХХІ ст.) фетиш Другої Світової війни, обмежено втиснутої у концепт «священна Велика Вітчизняна війна». І саме ця війна, як засвідчують результати багаторічного моніторингу дискурсивно-символічного простору легітимізації державної влади в РФ, постає наріжним каменем державотворення протягом останніх 20 років. *На ній переважно (хоча й не виключно) вибудовується підтримується соціальний міф.* Звідси й мілітарна естетика, що тягне (не може не тягнути) за собою й мілітарну етику, етику війни, моральну виправданість, а тому *затребуваність війни!*

Чому це стає можливим сьогодні, у ХХІ столітті? Чому це стає можливим на тій соціальній базі, яка не має у своєму життєвому досвіді взагалі, або має досить незначний обсяг власних вражень, спогадів про ключові елементи соціальної міфології? Чому ефекти постпам'яті (М. Хірш), на стимуляцію яких, до речі, так само націлена пропаганда, виявляються настільки потужними? Зрозуміла річ, для цього мають бути конкретні й стійкі опори, які варто шукати, на нашу думку, в структурах колективного безсвідомого.

Як відомо, основною мислеформою у дослідженнях колективного безсвідомого є архетип. Архетипіка – вельми складна, відносно самостійна сфера психологічного знання. Ми лише послугуватимемось окремими її напрацюваннями, не претендуючи на відкриття чи наукову критику.

Прийнято вважати, що вплив на видиму історію здійснюють архетипи масової свідомості, які розглядаються як «глибинний психосоціальний конструкт інформаційно-енергетичної природи».¹ Архетип, наголошував К. Г. Юнг, є свого роду готовність знову й знову репродукувати ті ж самі або схожі міфічні ідеї. Водночас архетипи – це не тільки відбитки подібних переживань, що постійно повторюються, але разом з тим вони емпірично ведуть себе як вили чи тенденції до повторювання тих самих переживань. Завдяки своїй специфічній енергії – оскільки ці образи-ідеї співвідносяться як заряджені силою автономні центри – вони чинять захоплюючий вплив на розум і внаслідок цього можуть спричиняти в суб'єкті сильні зміни². Також в науці стверджується, що провідні життєві цілі, установки базуються саме на міфологічному підґрунті, стимулювання якого може здійснюватися на рівні

¹ Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). Київ: Либідь, 2001. С. 24; Афонін Е. А., Мартинов А. Ю. *Український соціум*. 2022. № 2 (81). С. 18.

² Юнг К. Г. *Очерки по психологии бессознательного* / пер. с англ. Изд. 2-е. М.: Когито-Центр, 2013. С. 84, 85.

механічного кодування (принцип домінанти О. О. Ухтомського), туалізації цінностей, зрештою – архетипічного кодування. Останнє виявляється найбільш глибинним та ефективним з точки зору управління масами. Міфологічний, архетипічний інваріант відноситься до вищого класу універсальних модусів буття в знакові, і саме завдяки цьому вони максимально підтримують зв'язки людини зі сферою буттєвого.¹

Активна знаково-символічна гра у мовно-текстуальному фреймі, що розгортається у пропагандистських системах, формує безперервний, іманентний мерехтливий фон нав'язливих образів, сенсів. Так формується ментальна культурна обумовленість психіки як власне психічне в рамках конкретної лінгвокультурної спільноти. Малоусвідомлювані ментальні вияви і структури слабко об'єктивізуються, виливаючись у психосемантичне поняття «суб'єктивних семантичних просторів», архетипічних структур і символів². Тож архетипи постають вмістилищами психічної енергії, що значною мірою визначає способі перцепції, скеровує її, визначає розмітки переживань, центри емоційної резонації. Вони захоплюють суб'єкта і соціальні групи, здатні визначати траєкторії суспільного розвитку завдяки механізмам інтроєкції. Звідси й гордівливість минулими об'єктами, подіями, зацикленість на минулому. Останнє, як видається, ґрунтується на кількох основних чинниках, які можуть бути співвіднесені з елементами того чи іншого архетипу.

Патерналізм як риса соціального характеру, що визначає імперську установку, етатизм, запит на єдиноначалля й сакральність влади. Певною мірою він є універсальним для роду людського архетипом, який захоплює психічне своєрідною первісною силою та змушує її вийти за межі людського. Він, за зауваженням К. Г. Юнга, викликає втрату почуття міри, інфляційну установку: нахабність, роздутість, втрату свобідного волевиявлення, манію, ілюзію й ентузіазм як у позитивному, так і негативному значенні³. Це та сама причина, через яку люди завжди потребували демонів і не могли жити без богів. Адже ідея бога – абсолютно необхідна психологічна функція ірраціональної природи, яка взагалі не має відношення до питання про існування бога⁴. Тому то в історії росії державна влада завжди була сакралізованою, тобто наділеною особливою духовно-сутнісною, божественною природою: або через прямий й безпосередній церковно-атрибутний зв'язок, вмонтований в теологічну теорію походження держави та царя як божого помазанника, або через архетипічну державно-атеїстичну секулярність, або через сучасні гібриди «православного комуно-

¹ Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического. Избранное. М.: Прогресс-Культура, 1995. С. 4–5; Балинська О. М., Яценко В. А. Методологія сучасного правознавства: посібник / за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2018, С. 38.

² Хиллиман Дж. Архетипическая психология / пер. с англ. С.-Пб.: Наука, 1998. С. 56; Куєвда В. Т., Ковтуневич Т. В. Психологічні ретроспекції української етнокультурної моделі: монографія / за ред. М.-Л. А. Чепи. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. С. 31.

³ Юнг К. Г. Очерки по психологии бессознательного / пер. с англ. Изд. 2-е. М.: Когито-Центр, 2013. С. 86.

⁴ Там само. С. 86.

більшовизму». Конкретно-історичні підстави для сакралізації, відрізняючись одна від одної наративно, тим не менш мають спільне функціональне ядро, яке у ХХІ сторіччі явно демонструє свої глибинно-архетипічні обриси.

В око впадають стилістичні конотації довкола двох базових архетипів (у класифікації К. Г. Юнга): «Мудрий старець» й «Велика Мати». Апеляції до них відбуваються через розгалужені семантичні засоби, а саме: «вождь пролетаріату», «батько народів», «лідер нації», «Родина Мать» (рос.), «партія», «Велика революція» і т. п. Вражає й відповідний символізм: бальзамування трупу Леніна й почесний, історично-компліментарний ареол мавзолею, монументальність споруд, пам'ятників «вождю»¹, «Великій Матері» у різних варіаціях тощо. Так за багаторічну, багатовікову історію росії викувались **архетипічні властивості інститутів державної влади і її персоналізованих носіїв**. Підкорення владі стало не те, щоб набагато більш комфортним, а гостро затребуваним, і саме у форматі підданства. І затребуваність саме такого підданства яскраво ілюструє нещодавній опус одного з найбільш відомих ідеологів сучасного російського фашизму – О. Г. Дугіна (мовою оригіналу): *«В чём смысл самодержавия, а у нас именно оно? Мы даем Правителю абсолютную полноту власти, а он нас всех, народ, государство, людей, граждан, в критический момент спасает. Если для этого он окружает себя дерьмом или плюет на социальную справедливость, это неприятно, но лишь бы спас... [Необходимо] перейти от суверенной диктатуры к комиссарской, то есть ввести идеологию! Последний ресурс – идеология... Хватит юлить: Русская Идея. Только она!»*².

Отже, самодержавство, Правитель (і неодмінно з великої літера), його повнота влади, уповання на спасіння ним, суверенна, комісарська диктатура – семантичні покручі, плоди архетипіки російської влади, що є колективними безсвідомими феноменами, а тому й принципово не залежать від персони диктатора, аби він був диктатором... Тим самим О. Г. Дугіним дуже влучно артикульовано глибинний соціальний запит на диктатуру й поставлено діагноз власному суспільству. І тут ще раз слід наголосити на тому, що ми не схильні абсолютизувати ці характеристики. Чимала когорта особистостей не поділяють устремлінь, чаянь, уповань на Правителя, не настільки підпали під вплив архетипіки влади, аби бути поглинутими імперським фашизоїдним стримом. Однак їх меншість, що не впливає на загальну картину, а вказаний запит на диктатуру, що має глибоке архетипічне коріння, варто вважати

¹ «На Павелецком вокзале города Москвы находится любопытный музей – “траурный поезд В.И. Ленина”. Специальные погребальные экипажи известны очень давно – взять хотя бы подожженные корабли, на которых вожди викингов отправлялись в последнее плаванье. Еще древний обычай давать усопшему провожатых – это и терракотовая армия Цинь Шихуана, и задушенные слуги в шумерских гробницах, и жены индийских правителей, живыми восходившие на погребальные костры. Но ни у одного из правителей древности не было таких пышных, почти уже вековых похорон, как у В. И. Ленина; никогда еще провожатыми не становилось столько народов, а целая страна – траурной машиной времени... Зомбификация всегда казалась мне страшной из судеб» – фрагмент з есе: Пелевин В. О. Зомбификация. Опыт сравнительной антропологии. URL : <https://ru.bookmate.com/reader/QDCCK4og?resource=book>.

² Здали Херсон. Дугін закликає убити Путіна. Бук Інфо. 2022. 11 листопада. URL : <https://bukinfo.com.ua/viyna-na-shodi/zdaly-herson-dugin-zaklykaye-ubyty-putina>.

генералізованим патерналізмом, якщо, звісно, вести мову про російське суспільство як таке.

Патерналізм зумовлює таку рису соціального характеру як **конформність**. Як і патерналізм конформність в цілому є нормою. Однак при гіпертрофованому, архетипізованому етатизмі й конформність набуває ентропійного значення, що надміру звужує простір для індивідуальності, унікальності, зрештою й свободи як такої. Саме конформність і конформізм є одним з базових стовпів багаточисельності й безсловесності* підданих по натурі як соціальної бази сучасного російського фашизму. Й він має свою розлогу передісторію, передумови, які перегукуються з факторами такого феномену, який ми назвали «піддані по натурі», а Г. Чхартішвілі йменує (мовою оригіналу) «нерефлексирующий человек в купе»¹. Але ж на відміну від ординарного конформізму, що в цілому є нормальною реакцією групової приналежності, формою прояву ідентичності й забезпечення потреби у безпеці через долучення до більшості, конформізм неординарний, російсько-фашистський набуває риз цинізму й кічу. Та й сам Г. Чхартішвілі, ведучи думку про масову психологію співвітчизників, акцентує саме на цинічному конформізмі (мовою оригіналу): «Циничный конформизм... – очень точная характеристика, применительно к тухлым семидесятым годам, на которые пришла моя юность. Посидел на комсомольском собрании – рассказал анекдот про Брежнева. Послушал «Свободу» – написал рефератик по истории КПСС. А чё, нормально»². І хоча геополітичні контури росії від радянщини змінилися, однак фактура й стилістика владарювання/підкорення – чимдалі на лінійці часу – тим дужче римуються. Втім, ці рими не означають тотожності, а радше нагадують про те, що історія, які відомо, повторюється двічі. Другий же раз – як трагедія (Г. В. Ф. Гегель), а у випадку з російським фашизмом – кічова трагікомедія. І той таки цинічний конформізм виявляється *кічем, екзистенцією агресивної антисвободи*.

По-мистецьки витончено-брутальна і, водночас, глибоко-філософська думка, висловлена М. Кундерою у його відомому творі «Нестерпна легкість буття» найвлучніше характеризує стан кічу як категоричної згоди з буттям: «Категорична згода з буттям передбачає естетичний ідеал світу, в якому лайно заперечується, і кожен поводить так, наче його взагалі не існує. Цей естетичний ідеал називається кіч»³. Це є екзистенцією принципово провладного або модного (влада моди й мода на владу, чи-то пак підвладність) конформізму, що є мутацією екзистенції приналежності під

* Влучним для ілюстрації цього аспекту сучасного російського фашизму (як і загалом для будь-якого недемократичного політичного режиму) видається фрагмент діалогу одного з небагатьох підданих, який не до кінця втратив здатність до вільного мислення (архіваріус), з тираном (Драконом) – мовою оригіналу:

«Архивариус: Прошу слова!

Повариха: Шутит! Он шутит! Господин Дракон, он явно шутит, такого нельзя сказать всерьёз!

Дракон: Зачем тебе слово?! Чего ты с ним будешь делать?...»...

З к/ф «Убить дракона», реж. Марк Захаров, 1988 р.

¹ Рубинштейн Л., Чхвартішвілі Г. От мая до мая. М. : «Захаров», 2012. С. 73.

² Там само. С. 160.

³ Кундера М. Нестерпна легкість буття / пер. з фр. Л. Кононовича. Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. С. 254.

дією страху перед знищенням (фізичною смертю чи соціальним крахом). Але, підкреслимо, що йдеться саме про феномен моди. Близькість до влади – підкреслює Л. С. Рубінштейн – у щоб то не стало вимагає моральних жертв, і вони приносяться, причому з чистою елегантністю. Близькість до влади стала абсолютною самоціллю. Ми спостерігаємо *розквіт певної моди, моди на лояльність*. Бути в опозиції розглядається як вульгарність¹. Ба більше: бути в опозиції – небезпечно і у соціальному, і у фізичному значенні. Таврування й цензурування опозиціонерів чи навіть ситуативно невдоволених підданих відбувається досить жорстко, із використанням системи кримінальною юстиції, а також емоційних гонів*.

І цікавинка ще у тому, що за спостереженнями способів реагування саме на аберації підданих, тобто з числа лояльних владі людей, можна стверджувати, що «градус» ворожості у ставленні до них, через їх, підкреслимо, ситуативні відхилення від «лінії партії», критику влади є вищим, аніж, власне до сконструйованих тією таки владою зовнішніх ворогів. Як нам видається, це є, по-перше, похідним від ресентименту феномену, що полягає у постійному й нав'язливому пошуці ще й ворогів внутрішніх, а надто зрадників, шкідників, саботажників, «агентів англійської розвідки». Без зрадників не може обійтися жодна «солідна» влада в росії. По-друге, – це наочно демонструє становище підданих у фашистських країнах. І це становище недвозначно охарактеризував І. В. Сталін у широковідомій формулі «народ – безликое тесто истории». Робота з цим «тістом» – справа особливої майстерності, що вимагає застосування витончених рецептів масової травматизації, фальсифікації та музично-символічно-дискурсивної архетипізації атмосфери єдності з владою, підтримання хронічного запалення істеричного патріотизму², що є проявом істерії страху не сподобатись господареві, підпасти під підозру, бути репресованим. Це є формулою «народної любові», любові, замішаної на страху, причини якого *фальсифікуються, підміняються, зміщуються*, як правило, на інші об'єкти: зовнішніх і внутрішніх, дійсних чи удаваних ворогів режиму.

Тож російсько-фашизоїдний конформізм, підданство – це не тільки і не стільки проблеми пропаганди й омани, скільки суть екзистенційні проблеми, яка потребує специфікації, виявлення глибших закономірностей існування, адже фактично йдеться про еманацию, про переживання симулякру, що дещо віддаляє природу російського фашизму від універсальних механізмів влади-підпорядкування.

Універсальність коригується історією, подіями великого для соціальних груп, народу, значеннями. Зазвичай в науці (*trauma studies*) роль таких подій

¹ Рубинштейн Л. Что слышно. М. : Изд-во АСТ : CORPUS, 2018. С. 232, 233.

* «Завалить хлебало своих эмоций», «Приказы верховного командования не обсуждаются» и «Не можете поддержать – заткнитесь!». Как кремлевская пропаганда объясняет потерю Херсона / Настоящее время. 15.11.2022. URL : <https://fb.watch/gQd9xD4WxX/>

² «- Я очень люблю господина ПЖ!

- А я его ещё больше КУ!»...

Прим.: пан ПЖ – правитель планети Плюк у галактиці Кін-дза-дза, – з к/ф «Кин-дза-дза», реж. Г. М. Данелія, 1986.

прийнято відводити колективним травмам. Справа в тому, що як на особистісному, так і на колективному рівнях трансособисте безсвідоме діє не прямо, безпосередньо, а опосередковано через складні структури душевного (психічного) апарату, активізуючись під впливом визначених тригерів. І якщо у особистісному вимірі їх може бути скільки завгодно багато, то у колективному – ні. Лише ті обставини із життя суспільства, великих соціальних груп, які були спільними та архетипічно резонуючими для значної кількості людей мають шанс послугувати тригерами до зміни типового (визначеного традиціями, узвичаєннями культурного, політичного, економічного, правового ґибу) градієнту дії колективних «мисле-форм». Як правило (історичний досвід тому підтвердження), подібної властивості події є травматичними. Потужна психотравма, що спирається на цілком онтологічні, фізичні викривлення траєкторій соціодинаміки, здатна досягнути найглибших пластів універсальних домінант, енергетичних концептів масового безсвідомого¹.

Такі викривлення, що сягають колективно безсвідомих рівнів психічного, повинні відповідати кільком критеріям: а) *якість травмуючої обставини*, що, по-перше, порушує фізичні основи життя спільноти (спільнота зазнає фізичного знищення та/або масового поневолення (ув'язнення, обернення в рабство і т. п.) умовно значної своєї частини), по-друге, вказує на радикальну невідповідність події існуючим соціальним конвенціям, цінностям у сфері моралі й неможливість узгодити катастрофічні події з наявним дискурсом, етикою співжиття (ця якість детермінує витіснення й заміщення та, як наслідок, виникнення симптомів – колективний невроз, істерія, амнезія); б) *масштаб травмуючої обставини* має бути достатнім для порушення фізичних та пов'язаних з ними етичних основ життя спільноти. Ознака достатності є умовною, залежить від загальної чисельності спільноти, поширеності інформації серед її членів про відповідну подію, наявними практиками інтерпретації такої інформації, інтенсивності її циркуляції, ретрансляції².

Отже, на нашу думку, можливо говорити про такі психічно-травмуючі події російського суспільства, що вплинули на зміст колективно-безсвідомих патернів та, впливаючи на які, стимулюючи які відбувається маніпулювання доксою, масовою свідомістю у сучасних умовах: 1) травма бойових дій у період так званої «громадянської війни»; 2) «червоний терор»; 3) голодомори; 4) колективізація; 5) Великий терор 1937–1938 рр.; 6) Друга світова війна, «Велика Вітчизняна війна» (1941–1945 рр.); 7) перманентні політичні репресії, травми масових розстрілів, ув'язнень, функціонування «ГУЛАґу»³; 8) розпад СРСР, ідеологічна фрустрація, скорочення територій імперії, звуження символічного життєвого простору. Дискурсивно-

¹ Орлов Ю. В. *Trauma studies* у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 14.

² Там само. С. 20–21.

³ За 1920–1953 рр. через систему ГУЛАґу пройшло близько 10 млн. осіб, у т.ч. 3,4–3,7 – за «контрреволюційні злочини».

кримінологічний аналіз російського інформаційного простору, мовно-текстуального середовища мас-медіа, що розгортається за трєєкторіями чітко витриманих, вивірених фреймів, дає підстави стверджувати, що більшість з цих травм є іманентними елементами системи російської пропаганди. Ігри з травмами – один з важливих компонентів формування соціально-монологічного простору міфологізованої контрреальності. При цьому, як нами вже вказувалося, виняткове місце серед травм, посідає травма «Великої Вітчизняної війни».

Принагідно також зауважимо, що з психологічних досліджень відомо: на індивідуальному рівні життєве потрясіння, травма, завдяки механізмам витіснення та заміщення здатна викликати невроз, істерію, амнезію (З. Фрейд, О. Сакс та ін.). Як перше, так і друге може проявлятися на масовому рівні при відповідній масовій травматизації. *Соціальні неврози, істерії страху, соціальні амнезії* (однобічність історії, наративів) – одні з негативних рис колективно-психічного апарату будь-якого етносу, що не можуть не впливати на весь ландшафт соціального життя, включаючи й злочинність. І саме вони є бажаними результатами стимуляції колективних травм російською пропагандою. *Ретрансляція травматичного досвіду* через розвинені **механізми постпам'яті** (комемеративні практики, ритуали увіковічення, жорсткої цензури історичної літератури, крайня політизація історії), що забезпечують живучість соціальної міфології, підвищений архетипічний тонус та *стійкість соціальної невротичної установки*. Що ж в результаті дає ця установка?

По-перше, в умовах історичної фальсифікації й жорсткого цензурування, на чому ми вже наголошували вище, така установка, що накладається на безсвідомі, зумовлені травмами (головно зорганізованими самою ж радянською державою), парадоксально посилює запит на сильну, перманентно присутню у житті людини державу. Він доповнюється контрверсивністю й недорозвиненістю культури приватної підприємницької та політичної активності (від відміни кріпацтва до колгоспів й тотальної державної власності – історична дистанція незначна). В цих умовах колективізм знову оголошується провідною соціальною цінністю, а передача відповідальності за долю общини, групи, народу деякому архетипічно резонуючому суб'єкту-самодержцю – психологічно комфортною акцією та станом.

По-друге, – як колективний прояв неврозу нав'язливої дії – постійне й некероване прагнення відтворити травмуючу подію, знову й знову втрапити у травмуючу ситуацію. Так пояснюється святково-невротична екзистенція «Великої Перемоги» і щорічно-травнева усепроникність мілітарної тематики зразку Другої Світової війни: від уніформово-костюмованих варіацій картонної співприсутності, тужливо-мстивої екстатичності й до кулінарно-споживацьких фетиш-хороводів (торти у формі танків, військовий мерч тощо). Однак саме ця екзистенція відіграє самодетермінуючу роль, блокуючи критичне мислення. У поєднанні специфічного дискурсу, символіки, обов'язкових практик занурення й тематичні акустичні простори (військова

музика як невід'ємний атрибут відзначення) вибудовуються комплекси колективізації, зниження фактору індивідуальності через відповідну дискурсивно-акустичну стимуляцію групової співприсутності (концепція М. Мак-Люена¹), емоційного зараження та знеособлення. Розлого екранізований, вплетений у тканину буденності, нав'язливо присутній епос, «Великої Вітчизняної війни» перестає бути трагічною історією, а набуває консолідуючо-опозиційного («єдність народу росії у протистоянні...») значення героїчної сучасності й історичного обов'язку нинішнього покоління відтворити боротьбу, отримати відповідну перемогу. *Так формується травматичний запит на перемогу, а, відтак, і на війну, адже без війни і перемоги бути не може.*

По-третє, фальсифікована й стимульована травма, оформлена у концепт «Велика Перемога» у «священній війні» детермінує *претензійність на народну велич, колективний нарцисизм, мегалотимію*: «Великий Народ», «Народ-переможець», «Красная армия всех сильнее», «Держава», «Дышащая империя» і т. д. Ця претензійність активно підживлюється новою соціальною міфологією, яку досить влучно описав А. Кох (мовою оригіналу): «Россия сейчас переживает острый кризис... До сих пор россияне находились в некоей выдуманной реальности, напичканной фантазиями одна красивее другой. В этой реальности Россия – это одна из ведущих мировых экономик. У России – вторая армия мира. У нее огромный промышленный потенциал, современная высокоразвитая наука и выдающаяся культура. В её недрах спрятаны несметные сокровища и все люди на Земле завидуют россиянам, что у них такая богатая страна. Отдельно россиянам завидуют потому, что у них есть выдающийся президент, который всех путает своими многоходовочками, а потом – обыгрывает. И вообще, русские – могучий и здоровый душевно и физически народ, который не проиграл ни одной войны и может противостоять всему свету. И вот этот чудный мир теперь начинает исчезать...»². Однак зникнення такого «чудного світу» закономірно тягнутиме й тягне *додаткову* фрустрацію, яка відомо, є джерелом агресії, розгортання якої за механізмом надкомпенсації (А. Адлер) призводить до ресентименту.

По-четверте, – *ресентимент* як задрісну ворожість й образливу ненависть до фальсифікованих об'єктів-причин травматизації. Поєднання відчуття величч, групового нарцисизму та прагнення на цій підставі до соціального (зокрема політичного) домінування в умовах дисонансу з об'єктивними обставинами, що не забезпечують визнання на домінантно-підданих началах – удар по ідентичності, а, отже, й символічній безпеці. Звідси – ворожість, нетерпимість, світозлоба та дискримінація, яка вже стала міцно укоріненим в масовій культурі феноменом. Цілій множині народів, етносів у російському дискурсі існує значна кількість дискримінаційно-

¹ Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры / пер. с англ. Київ : Ника-Центр, 2014. 432 с.

² Кох А. Миновал двести шестьдесят второй день войны... Блог Альфреда Коха : Facebook. 13.11.2022. URL : <https://www.facebook.com/profile.php?id=100000712037223>.

образливих лінгвістичних позначень, якими рясніє російський мас-медійний, мережевий контент: «жиди», «пендоси», «вузькоокі», «хохли», «чуркі», «чорнож***», «гейропейці», а також «естонці», «молдовани», «турки», «євреї» як імена власні, що мають образливий смисловий відтінок (негативні якості особистості, низький рівень інтелекту, повільність, жадібність і т. п.). Побутують також й окремі народні приказки на кшталт: «Не званий гість гірше за татарина», «що німцю гарно – руському смерть» тощо. Міцні позиції й у побутового антисемітизму, що у сукупності з іншими обставинами являють культуру обмеженого визнання гідності, а тому й дискримінаційної установки, ретельно упакованої в обгортку захисту традиційних цінностей та духовних скріп.

Наразі ж існують всі підстави для твердження, що ресентимент в росії оформився у стиль внутрішньої та зовнішньої політики. Фактично можна вести мову навіть про окрему політику ресентименту, як це переконливо обґрунтовує Ф. Фукуяма, називаючи її, щоправда, політикою скривдженості¹. Цілком зрозуміло, що ця політика міцно стоїть на фундаменті колективних травм. У випадку з росією і її війною проти України – це травма розпаду СРСР, яку один з персонажів сучасної і колись міжнародної політики назвав «найбільшою геополітичною катастрофою XX ст.». При тому ресентимент має двовекторну спрямованість: він є деструктивним як внутрішньокультурний та політичний фактор і, так само, є небезпечним як фактором зовнішньої політики, що яскраво проявляється у ситуації із сучасним російським фашизмом.

В цьому контексті цілком слушними видаються зауваги С. А. Дацюка, який наголошує декількох чинниках небезпечності ресентименту, а саме:

- ресентимент продукує винятково негативні емоції: підозру, заздрість, ревності, бажання помсти, агресію, на тлі яких позитивні емоції знищуються;
- ресентимент блокує мислення, стимулює пошук простих і, головне, нігілістичних рішень, тобто рішень на знищення, блокування, санкції, обмеження чогось такого, що завжди заважає;
- ресентимент як основоположний нігілізм не втримується на деякому одному протиставленні «ми» і «вони», а постійно генерує нові розколи «ми» і «вони», тобто не лише пестується ненависть до старих, але відбувається і пошук нових ворогів;
- будь-яка критика ресентименталів стає неможливою, оскільки вона таврується як ворожі дії;
- ресентимент закриває доступ до позитивної перспективи, оскільки ніхто не думає про майбутнє після знищення ворогів, отже життя без ворогів втрачає смисл;

¹ Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Т. Сахно К. : Наш Формат, 2020. С. 20, 21.

– ресентиментальні спільноти з'їдають себе зсередини, оскільки позитивні смисли в принципі не випрацьовуються, ресентиментали втомлюються один від одного¹.

Зведений же до рангу державної політики ресентимент починає жити «своїм життям», вже вимагаючи від режиму нових ворогів і нових перемог, а тому і воєн. Чи не тому домінуючою емоцією росіян як реакцією на початок війни (у російсько-фашистських географіях – «спеціальної воєнної операції») проти України стало почуття гордості². Патологічне й максимально антигуманне, по-варварськи (не з актуального виміру календарного часу) дике почуття, зважаючи на усталене (за результатами Нюрнберзького трибуналу) у цивілізованому світі ставлення до війни як до найтяжчого злочину з усіх можливих, як *accumulated evil of the whole*.

Оскільки ресентимент є суть ненависть та ворожість, хоча й такі, що сполучаються з гордістю й почуттям величчя, він функціонально пов'язаний зі стражданням. Ресентиментали – люди багатостраждальні, нещасливі. А враховуючи ту обставину, що у структурі детермінаційного комплексу російської ресентиментарної політики провідне місце відіграють колективні травми, важливе значення у формуванні і підтримці сучасного російського фашизму відіграє **культура страждання**. Але це не та культура страждання яка червоною лінією проходить крізь глибокі твори генія Ф. М. Достоевського. У літературній спадщині (загальносвітовій) останнього унаочнюється ідея православ'я щодо прийняття страждання на себе за злодіяння інших, через особистісне страждання до катарсису, спокути, покаяння й можливого очищення від сердешного, гріховного тягаря. По суті – це про місію, ідею, ідеал Христа, а тому про ненасильство. Політизована ж культура страждань – геть про інше: про ресентимент, про помсту за травму, про прагнення до визнання.

Постійна стимуляція травми закономірно означає й постійне страждання, що через частоту, перманенту присутність у політиці та загальнокультурному фоні набуває ознак установок на страждання, що переплітається з невротичною установкою на боротьбу. Йдеться вже про розвиток установок на страждання* і на боротьбу як самодостатніх й самодетермінованих феноменів. Страждання, своєю чергою, закріплює жертвне становище, зумовлюючи претензійність на його визнання, мегалотимію, а окрім того і на повторення умов травматизації (невроз нав'язливої дії), актуалізації страждання**. Жертовність же виправдовує,

¹ Дацюк С. А. Є мислення – є мова. *Європейська правда*. 2021. 22 березня. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/60585dd5bf205/>

² Независимые социологи: 71% россиян испытывает гордость из-за войны с Украиной. *Радио Свободы*. 2022. 17 марта. URL: <https://www.svoboda.org/a/nezavisimye-sotsiologi-71-rossiyan-ispytyvaet-gordostj-iz-za-voyny-s-ukrainoy/31757535.html>; Росіяни підтримують війну та пишуться нею – опитування. *Петро і Мазена*. 2022. 9 вересня. URL: https://petrimazepa.com/uk/rosiyan_pidtrymuyut_vynnu_ta_pyshayutsya_neyu_opytuvannya.

* «Космическое назначение российской цивилизации – это переработка солнечной энергии в народное горе», – Пелевин В. «т». М.: Эксмо, 2009. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=2935.

** Симптоматичним й символічним є запущений у рф в 2021 р. проєкт та інтернет-ресурс «ГУЛАГУ.ДА» замість визнаного небезпечним та заблокованого інтернет-ресурсу «Gulagu.net», що

легітимізує агресію. Звідси випливають та виявляють свою «живучість» такі меми як «на нас готувався напад», «превентивний удар», «у нас не було вибору» і подібні їм на позначення підстав для агресивного нападу росії на Україну.

Отже, суперскладна, контroversійна, дискурсивно-символічна архетипічно-травматично-ресентиментарна спайка жертвовності й величі, установок на страждання й боротьбу, етики та естетики мілітаризму й етатизму, туги за втраченим чи-то «червоно-золотим», чи-то «імперсько-срібним» славетним минулим, трансформованої у сучасну геополітичну претензійність на фоні технологічної відсталості та об'єктивної залежності від західної цивілізації як такої породжує ненависть до останньої й об'єктивацію її як зони спрямування агресії.

II. Зона зовнішньо спрямованої агресії – фактори розв'язування та ведення агресивної війни росії проти України. Значною мірою ці фактори співпадають із чинниками внутрішньо спрямованої та інституціоналізованої агресії як плану іманентії сучасного російського фашизму. Цілком зрозуміло, що зовнішня агресія принципово можлива за наявності внутрішньої згоди на неї. А тому і їх фактори, внутрішньої і зовнішньої агресії значною мірою спільні при засадничій ролі саме перших. Однак було б не виправданим спрощенням вважати ненависть до зовнішньополітичних об'єктів (США, «колективний Захід», «світове залаштування», «українські фашисти» тощо) продуктом ресентименту й необхідністю сублімації агресивного потенціалу у зовнішнє для держави русло. Ясно, що і цей механізм також спрацьовує і демонструє непоганий функціонал, постійний тонус. В той же час мусимо звернути увагу і на деякі специфічні обставини, які, як на нас, значною мірою є самостійними.

Україна як фантомний біль росії. Вище ми вже наголошували на істотному значенні для формування агресивних властивостей імперського соціального характеру травми розпаду СРСР. Травматичність цієї події могла відбутися лише на ґрунті домінування просторового сприйняття, адже апелює до розчленування цілісного державно-імперського концепту, що візуалізується у географічних межах. Домінування просторового сприйняття у феноменології означає лінійність, послідовність, а у вимірі соціальності – упослідженість. Замкненість простору визначає й специфічну соціально-часову модель, відому з давньогрецької міфології як циклос. Циклічний час, замкненість у минулому – визначальні риси просторового мислення, перцепції; ресентиментарні ігри з часом, безперервне продовження

опікувався проблемами реабілітації жертв радянських репресій та встановленні історичної правди в росії.

Так сам симптоматичним виглядає і текст одного з навчальних посібників для початкових класів, які поширює російська окупаційна адміністрація на тимчасово окупованих територіях України (мовою оригіналу): *«Дорогой друг! Нам с тобой выпало счастье жить во времена проведения специальной военной операции... Каждый из нас – наследник Великой Победы. Пусть память о ней поможет пробудить в тебе гнев и ненависть... даст тебе силы воевать...»*. Тобто жити під час війни – то є щастя. А його доповненням є гнів й ненависть, що слід пробудити, перепроживаючи (проектуючи на себе) травму Другої Світової війни.

минулого, замкненість у минулому зумовлюють формування неадекватних ойкумени, географічні й символічно-часові межі яких позначають незрозуміло-вороже порубіжжя й закордоння. Звідси й, до речі, сакральність тематики кордону у російсько-пропагандистському епосі). Можна стверджувати навіть про тотальність метафори кордону в Радянському Союзі, що широко відобразилось і у масовій культурі (популярна в 30-ті роки пісня (мовою оригіналу): «Эй, вратарь, готовься к бою! / Часовым ты поставлен у ворот. / Ты представь, что за тобою / Полоса пограничная идет»)¹. Відтак, влучно підмічає Д. С. Панаріна, кордон досить часто створює довкола себе дієвий соціальний міф, який презентує фронтир².

Таким чином, політико-географічне відділення остаточне України після зникнення СРСР стало для метафізичної російсько-імперської тектоніки не простим юридичним фактом, а ще однією травмуючою подією. Саме тому спроби воєнно-шизофренічної «терапії» цієї травми схвально сприймаються більшістю й сучасного російського населення. Тож правим, хоча й симптоматичний у семантичному аспекті, є В. Б. Пастухов, який ще у 2007 р. досить влучно підмітив, що сьогодні Україна – це фантомний біль росії. Вона болить по-справжньому, но її вже немає. Час звикнути до того, що Україна – «відрізаний шмат», і не жити ніяких ілюзій щодо будь-яких союзницьких чи інших особливих відносин. Нікому ж не прийде в голову запропонувати Фінляндії вступити до СНД тому, що вона колись була частиною Російської імперії. І справа тут не а «американцях і К⁰», а в самій Україні³.

Україна й західна цивілізація як нестерпний контекст, дзеркало російського неадеквату. Європейська культура (у широкому значення – як усезагальний життєвий простір, що охоплює виробництво, побут, право, мораль, освіту, науку, мистецтво і т. д.) є дзеркалом росії. Вірніше її імперські комплекси повсякчас змушують співвідносити росію із Європейським Союзом, Великобританією, США, тобто з тим, що у північних широтах прийнято називати «колективним Заходом». І дзеркало це цілком природно й закономірно не відображає нічого нового, але і не приховує, завдяки контекстуальності, багатьох, головних вад великоросійщини. Так, саме великоросійщини, адже за більш скромної, позбавленої міфічної й енергетично зарядженої, травматично-архетипічною ілюзії національної величчї історично-політичної та національно-ідентичнісної диспозиції «образлива» європейська контекстуальність не проглядається.

Психоаналітична схема детермінації агресії, зумовленої культурним віддзеркаленням, описана ще З. Фройдом у праці «Невпокій в культурі». В основі цієї схеми – ідея про базову невідповідність будь-якої особистості ідеалам, які висуває культура. Культура розуміється як комплексний феномен, що обмежує натуральні, природно зумовлено гони, базові

¹Бердникова О. В. Последний рубеж? Отечественные записки. 2002. № 6 (7). URL: <http://www.stranaoz.ru/2002/6/posledniy-rubezh>.

² Панарина Д. С. Граница и фронтир как фактор развития региона и/или страны. *История и современность*. 2015. Вып. 1 (21). URL: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/265432/>.

³ Кончаловский А. С., Пастухов В. Б. На трибуне реакционера. М.: Эксмо, 2007. С. 81.

біологічно зумовлені спонуки. Чим розвиненіша культура – тим більше обмежень й заборон, ідеалів, еталонів; тим більше маршрутів, соціально прийнятних й бажаних траєкторій сублімації потягів. Втім, зі зрозумілих причини жоден з цих ідеалів не є досяжним, хіба що для сина Божого. І така недосяжність, базова нищість зумовлює й базове відчуття провини. І воно, це почуття провини, не лишається незмінним, а невпинно нарастає з поступом культури та є, водночас, єдиною, на думку З. Фрейда, передумовою такого поступу.

Посилення відчуття вини (зростання «культурності») призводить до незворотного зменшення – і так уже упослідженого – відчуття щастя. Так виникає замкнене коло, що З. Фрейд називає «специфічною людською долею». Коли ми познайомились з механізмом неврозів – наголошував дослідник – з'ясувалося, що людина стає невротичною, тому що не годна витримати всіх тих обмежень, які суспільство накладає на неї в служінні своїм культурним ідеалам¹. Схожої думки доходив і Ч. Ломброзо, який стверджував і обґрунтовував, що божевілля знаходиться у прямому зв'язку з цивілізацією. Чим кращі умови, тим більше душевних захворювань². Тож велику частку провини за наші нещастя несе наша культура; ми були б набагато щасливіші, якби відмовились від неї³. З цього випливає висновок: якщо ці вимоги культури будуть зняті або істотно знижені, відкриється можливість повернення до щастя⁴. І навпаки: «культурне зречення», тобто примусова сублімація відмова від природних потягів на користь культурних шаблонів, що панує у величезній області соціальних відносин є причиною ворожості, з якою доводиться боротися всім культурам. Загалом нелегко зрозуміти, як взагалі можливо відмовити потягу в задоволенні (пристрасті потягів значно могутніші за розумні інтереси⁵). Це далеко не так вже й безпечно; *якщо не скомпенсувати цього економічно* слід чекати поважних розладів⁶.

Так, з цієї узагальненої аналітичної схеми вимальовується панорама мегалотимного віддзеркалення російської культурно невідповідної дійсності. І ця невідповідність є виключно контекстуальною, що в умовах відкритих кордонів, відсутності залізної завіси повсякчас нагадує про збитковість, про глибину невідповідності не те що ідеалам демократії, суспільно-політичного устрою загалом, економіки, побутової естетики, а повсякденним, усталеним, цілком ординарним практикам абсолютної більшості країн Західної, Центральної, Південної, Північної, переважної частини Східної Європи, Північної Америки. І ця невідповідність, технологічна (і у техніці, і у соціальному управлінні) відсталість й економічна дискompенсативність явно дисонує з ресентиментарною претензійністю на велич та геополітичне співлідерство. Відтак постає ненависть і ворожість до нестерпного контексту, до дзеркала, яке хочеться розбити.

¹ Фрейд З. Невпокій в культурі / пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. С. 20.

² Ломброзо Ч. Безумие прежде и теперь / пер. с ит. Одесса : Н. Лейненберг, 1897. С. 39.

³ Фрейд З. Невпокій в культурі / пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. С. 37.

⁴ Там само. С. 38.

⁵ Там само. С. 59.

⁶ Там само. С. 47.

Цим же пояснюються й нескінченні жонглювання з дійсністю, продукування контрреальностей. Доходить до комічного, висміювання й навіть на найвищому рівні ООН... Але тільки не для носіїв таких контрреальностей, адже останні є анестетиками проти болю невідповідності. Контекстуальна реальність і сам контекст (євроатлантичний) оголошується ворожим, адже по суті є чи не єдиним соціальним джерелом страждання. З ним неможливо жити, а тому слід розірвати усі стосунки. Пустельник обертається спиною до цього світу, не хоче з ним мати нічого спільного¹. І замість нього вибудовується інший. В ньому зв'язок із реальністю ще більше послаблений, задоволення здобувається з ілюзій. Область, з якої походять ці ілюзії, – життя фантазій; свого часу, коли відбувався розвиток відчуття реальності, воно було виразно звільнено від вимог перевірки реальності, а його призначенням лишилось сповнення важко здійснених бажань². Так само не передбачається бо ж навіть накладається табу на перевірку російсько-пропагандистських шизоїдних конструктів (в тому числі і зокрема – через цензуру, репресії), на їх зв'язок з реальністю. І це вже набуло форму розвиненої аддиктивно-травматичної традиції, в канві якої (і майже виключно в ній) розгортається російсько-пропагандистський драйв.

Обрання ж й конституційне закріплення євроінтеграційного політико-правового та євроатлантичного безпекового стратегічного курсу зі всією чіткістю і недвозначністю формує афілійованість нашої держави з функціоналом культурного віддзеркалення. У поєднанні з іншими чинниками саме Україна постає чи не єдиним доступним і символічно годящим об'єктом розрядки ворожості у спробі утвердити своє домінантне відношення, домогтися визнання переважаючого становища, яке хоча б скільки небудь відповідало міфічно-травматичному уявленню про російсько-державницьку велич.

Тисячу разів правим є Л. С. Рубінштейн, коли пише, що якщо не вдається стати нормальним, доводиться бути великим, тим більше що це виявляється значно простіше³. Так само як правим виявляється і В. Б. Пастухов, який тонко помічає (переклад авт.): «Сусідство з Європою – моральний хрест. Європою міряємо ми власне щастя. І тому вічно нещасливі... Та й є від чого занепасти. Все погано, все негаразд. Там – закони, тут – «поняття». Там правила і справедливість, тут хаос і корупція. Там свобода і відповідальність, тут безкарне хамство. Там порядок і чистота, тут блювотина в під'їздах. І свавілля – загальне, усюдисуще і всепроникне»⁴. Додати тут нічого...

Війна росії проти України – війна проти майбутнього, війна повільного часу проти швидкого. Окрім іншого російський фашизм є суть агресивна архаїка, що втілює прагнення уповільнити плин часу, відтягнувши внутрішню сингулярність, а по суті соціальний вибух, з яким відбудеться прорив до майбутнього. Для цього необхідні укорінені в минулому практики,

¹ Фрейд З. Невпокій в культурі / пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. С. 33.

² Там само. С. 32.

³ Рубинштейн Л. С. *Словарный запас*. М. : Новое издательство, 2008. С. 30.

⁴ Кончаловский А. С., Пастухов В. Б. На трибуне реакционера. М. : Эксмо, 2007. С. 98.

актуалізація епосу війни, нова-стара мілітарна домінантність соціальності. Такою є вимога циклосу; невротична нав'язливість травми війни вимагає онтологізації; у циклосі і війні циклічні. Прорив до кайросу, до мисленнєвої множинності, примноження екзистенцій – означає смерть циклосу, означає смерть міфу і режиму, який на ньому тримається. Тож війна постає як засіб збереження живучості сучасного російського фашистського режиму у деякій, хоча й не тривалій, але перспективі. Зрозуміло, що цей засіб є неадекватним, спирається на ірраціональність окремих персоналій, російських політиків, кримінологіко-психоаналітичне профілювання яких – справа окремих досліджень. Але, тим не менш, з функціональної точки зору, війна презентує спробу заперечення майбутнього й цементування фронтиру.

Чому ще сперечаються про Сталіна, – задається питанням Л. Парфьонов? Тому що це все ще сучасність. Росія – не та країна, де вже вирішено фундаментальні питання історії і про них більше не дебатують. У Німеччині немає ста шістдесяти думок про Гітлера, а у росіян є сто шістдесят думок про Сталіна¹. І це не дивно, адже у циклосі минуле і є сучасністю. Тому то й не дивує пост у соціальній мережі однієї з найбільш популярних в росії ведучої пропагандистської регулярної телевізійної передачі (мовою оригіналу): «В этой ситуации лучшая картина будущего – это лучшая картина прошлого. Нашего общего прошлого... Когда все вместе, когда День Победы, когда парад... Когда и в кокошниках, и песни поют замечательные и на одном языке, и на другом... Я уверена в исторической перспективе другой вариант невозможен»². В цьому пості все клінічно прекрасне: і про минуле як краще майбутнє, і про постійну перемогу та парад, і про кокошник, а особливо про перспективу, яка неодмінно є історичною. А якою ж іще? Якщо перспектива – то історична. В цьому суть: для російського фашизму немає ніякого майбутнього, є лише міфологізована, амнезійна історія, тільки монохромне минуле. За нього ладні вбивати...

А тому важко погодитись із Л. С. Рубінштейном, який вказує (мовою оригіналу): «Понимание истории как текста породило вечную, как сама история, столь же увлекательную, сколь и бесплодную игру в сослагательность»³. І якщо з приводу лінійності у сприйнятті історії, що практикується російським фашистським режимом, як і будь-якими іншими автократіями, сумніватися не доводиться, то щодо безплідності такого підходу – можуть виникати сумніви. Як видається, маніпуляції з «сослагательностью» є невід'ємним компонентом прапагандистських наративів. Ба більше, враховуючи виключну умоглядність так би мовити раціональних приводів та підстав для розв'язування війни проти України,

¹ Интервью с Л. Парфёновым. *Дзен*. 2020. 29 сентября. URL : <https://zen.yandex.ru/media/parfenov/pochemu-esce-sporiat-pro-stalina-potomu-chto-eto-vse-esce-sovremennost-5f723f5e837d8d5323e54f29>.

² Як пропагандистка симонян маніпулює «загальним минулим заради спільного майбутнього». БЕЗ.БРЕХНІ. URL : <https://without-lie.info/propaganda-stop/yak-propahandystka-symonian-manipuliue-zahalnym-mynulym-zarady-zahalnoho-maybutnoho/>; Першоджерело (пост у Twitter): https://twitter.com/m_simonyan/status/1568573741671620608.

³ Рубинштейн Л. С. Причинное время. М. : АСТ, Corpus, 2016. С. 43.

саме піруети з альтернативними сценаріями минулого експлуатуються найбільше: якби ми не напали – то... І далі – найбільш збочені фантазми на кшталт баз НАТО у Криму, ядерних ракет під Харковом, окупація Польщею України, винищення російськомовного населення тощо. Тому ігри з історією (зверненою у минуле політикою) – особливе, виняткове місце у ризоматичних контрреальностях квазіідеологій державного псевдобудівництва російської федерації.

Отже, войовничість і страждальність росії – це війна з часом, повільного часу (екстенсив, архаїка, в основі якої – спрощення мислення, мінімізація множинності його засновків) проти швидкого. Сюжети швидкого часу (інтенсив) виявляють умовно швидку перспективу соціальної сингулярності, яку циклос витримати не здатен. Тож російська агресія серед іншого є й спробою гальмування настання сингулярності.

Тут не зайвим буде зробити певний загальнотеоретичний відступ аби прояснити нашу думку. Категорія «сингулярність» має фізико-математичне походження, рецепійоване у філософські парадигми, сферу гуманітаристики, трансформоване ними. Прийнято виділяти декілька видів сингулярності: математичну (погранична зона, в якій подальша поведінка функції – непередбачувана), астрофізичну або гравітаційну (космічне пограниччя збереження дії відомих законів фізики), епістемологічну (граничний темп приросту знань, що можуть бути засвоєні одним поколінням людей) та соціальну. Остання іманентно включає епістемологічну й технологічну (приріст технологій, не забезпечений гуманітарним осмисленням призначення та обмежень їх застосування. Наприклад, генетичні дослідження, що мають евгенічне спрямування, клонування біологічних організмів, включаючи людину) складові.

Соціальна сингулярність розгортається при застосуванні полімодельного мислення, що оперує концептом ризому, допускає паритетність ментального, екзистенціального наряду з економічним, політичним як факторів руху. Сутнісно соціальна сингулярність є процесом і результатом неконтрольованого примноження екзистенцій, що не перетинаються. Цей процес, становлячи зміст феномену пришвидшення часу, оформлюється ним, супроводжується розпадом соціального, втратою конвенціями свого регулятивного значення, вищим ступенем символізму і симулятивності соціального порядку, кризою репрезентації, безперервним розгалуженням смислів (Ж. Дельоз¹) й айбсурдизацією. При тому він принципово відрізняється від стану аномії. Якщо аномія є явищем тимчасовим, виникає у транзитивних суспільствах при переходах від одного їх стану до іншого, то сингулярність є перманентною, оскільки сучасні суспільства у переважній більшості умовно цивілізованих регіонах світу є постійно транзитивними, відбувається безперервна деконструкція логоцентризму (Ж. Дерріда²), руйнується цілісність дискурсу, єдність

¹ Делёз Ж. Мая 68-го не было. М. : Ад Маргинем Пресс, 2016. С. 10.

² Деррида Ж. Письмо и различие / пер. с франц. А. Гараджи, В. Лапицкого, С. Фокина ; сост. и общ. ред. В. Лапицкого. СПб. : Академический проект Санкт-Петербург, 2000. С. 291.

платформи для взаємопорозуміння. Більше того, логоцентричність інтенсивно витісняється візуалоцентричністю перцепцій («галактика Гутенберга» витісняється «галактикою Цукерберга»).

Мережева глобальність інформаційних взаємодій значно прискорює сингуляризацию. Але технологічний компонент для сингулярності є лише фоновим; сутнісним є екзистенціальний; розрив екзистентності, себто єдності матерії переживання буття, дроблення й примноження відмінних, констелятивних або антогоністичних екзистенцій і екзистентностей є природою соціальної сингулярності. Її симптом – соціальна дезорієнтація (як правило, супроводжується дискурсивними відмінностями, утворенням і постійною видозміною новітніх меметичних комплексів), що породжує несолідарні стани. Останні – загалом є умовою соціального прогресу, але не мислимі у недемократичних політичних режимах, зокрема й російському.

Сингулярності завжди резонують, контрастують, не вписуються в соціальні структури, що піддаються безперервній деконструкції, залишаючи риси своєї стійкості лише у символічних контурах. При тому сингулярності перебувають у відношеннях не підпорядкування, а констеляції; можуть збільшувати свій обсяг і впливовість, розширюючись до значних соціальних меж і інститутів, включаючи державні, або зменшуватись до абсолютної маргінальності, піддаватися спробам кримінальної репресії. Але за будь-якого варіанту «механічним способом» сингулярності не долаються. Спроба фізичного, силового, воєнного стиснення множини призводить лише до наростання тиску й загрожує самому суб'єкту впливу на зону сингулярності.

Отже, російська агресія проти України – це онтологічна та метафізична експансія одного хронотопа на множину інших (адже Україна репрезентує множинність екзистенцій), спроба, подолавши сингулярність у силовий спосіб, поглинути інші хронотопи, уніфікувавши їх. Але, підкреслимо, пікантність ситуації полягає в тому, що спроба подолати сингулярність тягне за собою докорінну зміну об'єкта, який входить у зону сингулярності, аж до його повної руйнації, знищення, принаймні у попередній його властивості як дотранзистентного об'єкту. Питання календарного часу, який знадобиться для руйнації такого об'єкту – вторинне, хоча й вимірюється у конкретних людських життях. Але з концептуальної точки зору ясно, що фаза руйнації російської федерації розпочата. І саме війна проти України позначила відкриття незворотного руху у цьому напрямі. Парадокс: війна за збереження фашистського режиму з об'єктивною закономірністю означає його кінець. Це – закон природи, соціальної природи.

Висновки. Підсумовуючи зауважимо, що сучасний російський фашизм має в своїй основі розгалужений метакомплекс факторів колективного безсвідомого, чільне місця в яких обіймає патерналізм, істерії страху, неврози нав'язливих станів, ресентимент, ворожість до естетично розвинених культурних патернів. Водночас вдалося встановити, що російський фашизм не є ідеологічним. Натомість в першу чергу він є травматичним, а у другу – міфологічним, фальсифіковано-комеморальним, мегалотимно-реваншистським, замкненим у циклосі ХХ ст. Фантазми звільнення від пут

культури й поринання у минуле вибудовуються на платформі величезності, мілітарної етики й естетики, невротичної установки на боротьбу, що фіксується культурою страждання та, разом з тим, табу на дослідження дійсних джерел останнього, фальсифікації причин колективного травмування, вибірково-історичної амнезії.

Фальсифікована колективна травма закріплює засобами інформаційно-емоційного контролю ригідність сприйняття та, таким чином, архаїчність, монологічність суспільної свідомості, докси. У компендіумі перерахованих утворень Україна посідає особливе місце, детермінуючи імперсько-фантомний біль, уособлюючи осердя неспокою в культурі. Сусідити із настільки патологічним, глибоко-хворобливим, спецслужбістсько-церковним інфернальним державним утворенням – наша доля, наш виклик, реагуючи на який, проходячи і, сподіваємось, завершуючи постімперський транзит, вибудовується новітній проєкт майбутньої України. Й іманентною складовою цього проєкту є розрахована на десятиріччя стратегія національної безпеки, що виходитиме з факту межування з агресивною країною, сприйнятливим до фашистських режимів суспільством. Його дефашизація – справа планетарного значення, а тому має відобразитись у новітній архітектурі систем глобальної безпеки, в тому числі на рівні кримінологічних та ширше – гуманітарних програмних документів і практик ООН.

Разом з тим небезпека війни з росією, протистояння сучасному російському фашизму полягає не тільки в бойових, власне воєнних і пов'язаних з ними викликах, а й у трансформаціях в більш тонких сферах суспільного буття. Дж. Дьюї зауважував, що серйозна небезпека для нашої демократії полягає не в тому, що існують інші, тоталітарні держави. Небезпека і в тому, що в наших власних установках, в наших власних суспільних інститутах існують передумови, які в інших державах призвели до перемоги зовнішньої влади, дисципліни, одноманітності й залежності від вождів. Відповідно поле бою знаходиться і тут, в нас самих, в наших суспільних інститутах¹. Ми зрозуміли, додає Е. Фромм, що криза демократії не є суто італійською чи німецькою проблемами, що вона загрожує кожній демократичній державі. Мільйони людей відмовились від свободи з таким же запалом, з яким їх батьки, пращури боролися за неї; що вони не прагнули до свободи, а шукали спосіб позбавитись її; що мільйони інших при цьому були байдужими і не вважали, що за свободу варто боротися і помирятися².

Війна, розв'язана росією проти України – наша новітня колективна травма. І важливо, вивчаючи і шануючи її в майбутньому, не узалежнитись від неї, самим не зробитись ресентиментами, у яких, власне, не може бути майбутнього через зацикленість у минулому, смислову замкненість на травмі й установці на відплату, визнання. Як би важко не було – із травмою слід працювати. Ще належить виробити відповідну стратегію, політику роботи із травмою, аби залишити Українському народові можливості для прориву у

¹ Dewey J. Freedom and Culture. N-Y. : G. P. Putnam's Sons, 1939. P. 118.

² Фромм Э. Бегство от свободы / пер. с англ. М. : Прогресс, 2012. С. 10.

майбутнє, для того, аби перемога у війні за майбутнє набула повновісного свого значення і не була фальсифікована запитами пам'яті. Це екзистенційно надчуттєва, важка й виснажлива робота. Але її варто робити і формувати її засновки вже зараз.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2022

Yurii V. ORLOV,

Doctor of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CARTOGRAPHY OF RUSSIAN FASCISM: CRIMINOLOGICAL AND PSYCHOANALYTICAL LAYOUT

The article is devoted to the study of the nature of the nature of modern Russian fascism. There are two zones of factors of its reproduction: internal and external. Each of them identifies, describes and explains the main determinants and manifestations of Russian fascism, including the unleashing of an aggressive war against Ukraine. Attention is focused on the role, content, mechanism of action of such phenomena as paternalism, collective psychotraumatization, falsification, resentment, neurotic social attitude to struggle, anxiety in culture, cyclical social time and struggle against the future.

Keywords: *fascism, empire, trauma, history, falsification, resentment, war.*